

STUDIE

Nálada obyvatel na Slovensku a v Říšské župě Sudety v roce 1943

MARTIN VESELÝ – EVA ŠKORVANKOVÁ

The mood of the population in Slovakia and the Sudetenland in 1943

The year 1943 marked a major turning point in the Second World War. The Battle of Stalingrad, Allied air raids that hit German industry and cities, developments in Italy, and the fall of Mussolini shook people's confidence in Nazi Germany and its allies' ability to win. Although the war itself still seemed distant, its effects on everyday life were becoming increasingly evident. How did the people of Slovakia and the Sudetenland perceive the situation at the time? How did it affect their mood, attitudes, and faith in the future? Can we find commonalities between these regions, or was the situation fundamentally different? And can we even consider them as peripheries of the Nazi Reich?

Keywords: year 1943; Slovak State 1939–1945; Sudetenland; periphery; everyday life

Rok 1943 představoval v rámci druhé světové války v mnoha ohledech zásadní zlom. Německá 6. armáda kapitulovala v únoru u Stalingradu, což zřetelně dolehlo na psychiku německého obyvatelstva. Situace na východní frontě se dotkla i Slovenska, vzorového německého satelitu, jehož armáda se také účastnila války na východě. Od jara se stupňovaly spojenecké nálety, které postihovaly německý průmysl a města. Sudetská župa i Slovensko se staly útočištěm pro děti z oblastí ohrožených nálety, do župy proudili evakuovaní říšští Němci a přesouvala se sem zbrojní výroba. Dalším zlomovým momentem pro sloven-

skou luďáckou elitu byl pád Mussoliniho vlády a nepřehledná situace ve fašistické Itálii. Obyvatelům východního Slovenska se od východu začala nebezpečně rychle přibližovat frontová linie.

Říšská župa Sudety i území Slovenska byly vzdáleny od mocenského centra Třetí říše a změny během válečného konfliktu prožívalo jejich obyvatelstvo z pozice více či méně vzdálené periferie. Jejich představitelé i běžné obyvatelstvo museli čelit nové realitě ve vývoji válečného konfliktu a vyrovnávat se s novou situací v každodenním životě. Zásadní změny ve vývoji války testovaly loajalitu obyvatelstva vůči lokálním elitám, jakož i vůči politice a expanzivním ambicím nacistického Německa. Otázka vyvstala i nad ochotou obyvatelstva těchto oblastí nadále aktivně participovat na válečném konfliktu a nacistické expanzivní politice.¹

Periferie, jak je můžeme definovat podle teorie Steina Rokkana, jsou území, která jsou sice vzdálená centru, ale podléhají jeho kontrole a autoritě. Periferie je na centru závislá ať už administrativně, ekonomicky, nebo kulturně. Nejde přitom jen o geografické vymezení periferie (horizontální rozměr), ale také o rozměr vertikální. Ten je definován socioekonomickými charakteristikami populace centra a periferie. V centru tak podle Rokkana můžeme sledovat elitu, která je držitelem zdrojů a tvůrcem zásadních rozhodnutí, zatímco na periferii jsou možnosti lokálních představitelů omezeny jen na kontrolu lokálních zdrojů. Pro definování periferie jsou důležité tři klíčové znaky: vzdálenost od centra, odlišnost a vnímání vlastní identity a míra ekonomické, politické a kulturní závislosti.²

1 Celkově k vývoji Říšské župy Sudety a náladám obyvatelstva především: ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha 2001, případně KURAL, Václav – RADVANSKÝ, Zdeněk a kol.: „Sudety“ pod hákovým křížem. Ústí nad Labem 2002. Konkrétně k vývoji nálady např. VESELÝ, Martin: „Tady se ještě zdraví Heil Hitler?“ Nálad obyvatel Říšské župy Sudety v roce 1944. In: *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Múzeum Slovenského národného povstania, Banská Bystrica 2014, s. 218–227, nebo VESELÝ, Martin: „Nálad je poněkud stísněná a vážná, ale přesto stále optimistická.“ Situační hlášení děčínského landráta dr. Endera z let 1938–1944. In: DRŠKA, Václav – TOMÍČEK, David (eds.): *Prameny a historický narativ*. Ústí nad Labem 2023, s. 206–228.

2 HLOUŠEK, Vít: Centra a periferie v Evropě – přístup Steina Rokkana. In: *Středoevropské politické studie*, vol. 4, n. 1, online in: <https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/4030/5293> (11. 3. 2025); ROKKAN, Stein: The Centre-Periphery Polarity. In: ROKKAN, Stein – URWIN, Derek – AAREBROT, Frank H. – MALABA, Pamela – SANDE, Terje: *Centre-Periphery Structures in Europe. An ISSC Workbook in Comparative Analysis*. Frankfurt – New York 1987, s. 17–25.

Gute Laune, oder schlechte Laune?

Rok 1943 představoval pro sudetské Němce zlom. V jeho průběhu došlo k celé řadě událostí, které pro ně byly dříve nepředstavitelné a jež výrazně ovlivnily jejich náladu. Ta prošla pozoruhodným vývojem od prudkého poklesu na počátku roku až po ne zcela opodstatněný lehký optimismus na jeho konci.

Díky čemu se můžeme pokoušet o interpretaci něčeho tak neuchopitelného, jako je nálada ve společnosti? Možností je několik, přičemž prim hrají dochované dobové dokumenty. Jde především o situační zprávy různého druhu, korespondenci, případně dokumenty osobní povahy. Nacistické Německo jako totalitní stát mělo rozsáhlý systém sledování vlastních obyvatel, ať již se jednalo o ty „vyvolené“, kteří patřili do tzv. „Volksgemeinschaft“, nebo o ty, na něž režim nahlížel s nedůvěrou až podezřením. Situační hlášení, jejichž nedílnou součástí byla část o chování a názorech obyvatel, zhotovovaly bezpečnostní, stranické i správní orgány všeho druhu. K nejzásadnějším patří denní hlášení služeben Bezpečnostní služby (Sicherheitsdienst – SD) říšského vůdce SS, které však máme pro území Říšské župy Sudety k dispozici jen velmi omezeně,³ dále situační hlášení okresních vedoucích NSDAP,⁴ jednotlivých vládních prezidentů, landrátů, starostů, četnických stanic, organizací strany apod. Ač je počet jednotlivých úřadů a organizací, do jejichž gesce spadala povinnost podávat situační zprávy, velmi široká, jejich společnými jmenovateli jsou často problematická dochovanost a samotná podstata těchto pramenů vyžadující obezřetný a kritický přístup. V případě denních hlášení SD šlo de facto o zpravodajský text, jehož úkolem bylo informovat omezený okruh vysoce postavených představitelů režimu o nejaktuálnějším dění na daném území na základě zpráv podřízených služeben SD a též gestapa, které si nadto vydávalo vlastní zprávy, a jejich spolupracovníků a konfidentů. Jako takový je syrový a oproštěný od ideologických floskulí a jeho relevance je poměrně vysoká, jakkoliv se mohly projevit různé strategie při boji o moc. Je nutné však upozornit na to, že nicméně využívá formativní jazyk, takže z tohoto úzkého pohledu se též jedná o ideologické zprá-

3 Na rozdíl od Protektorátu Čechy a Morava, kde se denní zprávy řídící úřadovny SD v Praze z let 1939–1944 dochovaly kompletně, pro Říšskou župu Sudety k dispozici až na malé výjimky nejsou. Občas se postřehy ze sudetské župy objeví v analytických zprávách SD pro celou Třetí říši. K tomu viz edici: BOBERACH, Heinz (ed.): *Meldungen aus dem Reich. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS 1938–1945*. 17 Bände. Taschenbuch 1984.

4 Na jejich možnosti a limity upozornil již v roce 1996 Dieter Schallner ve své studii Situační zprávy okresních vedoucích NSDAP z území tzv. sudetské župy v letech 1939–1945 (možné využití jednoho pramene). In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Historica. Sborník prací historických*. Olomouc 1996, č. 27, s. 87–101.

vy.⁵ Analytické jsou pak tematické přílohy či souhrny za určitá časová období. V případě dalších hlášení jde obvykle o texty, které vznikaly s odstupem týdnů nebo i měsíců od reflektovaných událostí (obvyklá periodicita byla měsíční až dvouměsíční), což se mohlo projevit na upřednostnění aktuálnějších událostí, do textu se mohla promítnout jak osobnost pisatele, tak jeho postavení, kdy autor mohl některé skutečnosti upozadovat a jiným dávat vyšší váhu, než měly apod. Svou roli mohlo hrát, zda byl říšský nebo sudetský Němec, zda měl odvahy poukázat na problematické věci nebo se schovával za ideologické fráze. Postupně se vzhledem k neustávajícímu nárůstu byrokratické zátěže a odlivu pracovních sil měnil u většiny hlášení i rozsah situačních zpráv. Od desítek stran v roce 1939 až po velmi stručné záznamy v poslední fázi války, které se navíc dochovaly již jen torzovitě.

V této studii byla využita v první řadě situační hlášení okresních vedoucích NSDAP, která se pro rok 1943 dochovala v relativně velkém počtu,⁶ dále měsíční situační zprávy vládních prezidentů z Opavy, Ústí nad Labem a Karlových Varů,⁷ které jsou k dispozici s výjimkami pro celý rok 1943,⁸ a v menším množství další prameny, z nichž nejzajímavější jsou situační zprávy prezidenta Vrchního zemského soudu v Litoměřicích, určené přímo říšskému ministru spravedlnosti Otto Thierackovi. Situační hlášení měla v zásadě ustálenou strukturu, která se však u jednotlivých typů úřadů lišila podle jejich činnosti. První část byla nicméně věnována všeobecné politické situaci, resp. náladě obyvatel. Občas se někteří autoři hlášení pokusili této části vyhnout, ale bez trvalejšího úspěchu.⁹ Ta může být sice pro badatele primárně nejzajímavější, ale omezit se

5 K tomu obecně např. TESÁŘ, Jan: O metodě historického výzkumu veřejného mínění společnosti pod nacistickým režimem. In: *Historie a vojenství*, 1966, roč. 15, č. 1, s. 83–97, TESÁŘ, Jan: K otázce pracovních postupů při historickém studiu veřejného mínění v době okupace. In: *Historie a vojenství*, 1966, roč. 15, č. 6, s. 1091–1125, nebo konkrétně k SD viz KRČMÁŘ, Dalibor: Mimořádné zpravodajství protektorátního SD o reakcích obyvatel na události z 27. a 28. září 1941. In: *Terezínské listy. Sborník Památníku Terezín*. Praha 2012, s. 18–39.

6 Alespoň pro část roku 1943 jsou dostupná hlášení z okresů Aš, Broumov, Bruntál, Česká Lípa, Duchcov, Frýdlant, Horšovský Týn, Chomutov, Jablonec nad Nisou, Jablonné v Podještědí, Jeseník, Karlovy Vary, Králíky, Krnov, Litoměřice, Mariánské Lázně, Moravský Beroun, Most, Nový Jičín, Rumburk, Svitavy, Šternberk, Šumperk, Tachov, Teplice-Šanov, Trutnov, Ústí nad Labem, Vrchlabí, Zábřeh, Žatec a Žlutice. Jde o téměř 1 900 stran strojopisného textu.

7 Jedná se o téměř 450 stran strojopisného textu.

8 Situační zprávy vládních úřadů v Opavě a Karlových Varech jsou kompletní, v případě Ústí nad Labem však chybí měsíce únor, březen, květen až červenec, listopad a prosinec.

9 Příkladem může být starosta Teplic-Šanova, který se úvodní část hlášení pokusil obejít frází: „O náladě obyvatelstva by mohlo dát lepší zprávu okresní vedení NSDAP, protože jemu přísluší vedení lidu a díky svým blokovým vedoucím je ve spojení se všemi vrstvami obyvatelstva.“ Když

pouze na ni by znamenalo opominout celkový kontext událostí. Z nich je pak zřejmé, že zdaleka ne vše podstatné pisatelé reflektovali hned v úvodní části. Řada postřehů ohledně nálady obyvatel se skrývá i v dalších částech, případně je možné ji z různých indicií do jisté míry odvodit.

Situace na Slovensku byla v roce 1943 ovlivňována zejména vývojem na východní frontě v neprospěch spojeneckých zemí Osy, turbulentním vývojem v Itálii a kolapsem Mussoliniho režimu. Dopady válečné a politické situace v Evropě v roce 1943 na vývoj na Slovensku byly už v slovenské historiografii zpracovány.¹⁰ Peter Mičko, Ľudovít Hallon a Miroslav Sabol se ve svých pracích zaměřili zejména na analýzu vlivu válečné situace a politických změn na limity a možnosti slovenské ekonomiky, zejména v oblasti zahraničního obchodu a investic.¹¹ Změny v náladách a postojích slovenských vojáků na východní frontě v přelomových letech 1943 analyzovalo několik autorů.¹² Igor Baka v této souvislosti reflektoval, že i samotní Němci v roce 1943 intenzivněji vnímali rezervovanost slovenského obyvatelstva, představitelů armády a inteligence, jakož i jejich ztrátu víry v německé vítězství.¹³ V předložené studii se proto zaměříme na dynamiku a rozdíly ve vnímání zlomových událostí v různých regionech Slovenska a na rozdíly ve vnímání tohoto vývoje v Říšské župě Sudety.

mu to bylo pravděpodobně vytknuto, uchýlil se k jiné frázi: „*Všechny pokusy nepřítel narušit sílu odporu lidu jsou marné. Obyvatelstvo je pevně odhodláno vydržet až do konečného vítězství.*“ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Teplice, Archiv města Teplice, k. 436, situační zprávy starosty Teplic-Šanova za leden 1943 a za listopad 1943 až leden 1944. Podobně se pokusil prezident Vrchního zemského soudu v Litoměřicích vyhnout této části s poukazem na to, vše potřebné již obsahují zprávy SD. Již v následujícím hlášení však tato část opět byla. Bundesarchiv Berlin (dále jen BArch Berlin), Bestand Reichsjustizministerium (dále jen Reichsjustizministerium), R 22/3376, situační zpráva prezidenta vrchního zemského soudu v Litoměřicích za březen 1943.

- 10 Muzeum Slovenského národného povstání ve spolupráci s Vojenským historickým ústavem a Historickým ústavem SAV zorganizovali v roce 2013 v rámci cyklu *Slovensko: Politika – Armáda – Spoločnosť*, konferenci věnovanou vývoji na Slovensku v roce 1943. LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943*. Banská Bystrica 2015.
- 11 MIČKO, Peter: Vybrané špecifiká vývoja slovenskej ekonomiky počas „vrcholiacej“ hospodárskej konjunktury. In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943*. Banská Bystrica 2015, s. 169–183. HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav: Zlaté roky hospodárskeho vývoja Slovenskej republiky 1940–1943. In: SOKOLOVIČ, Peter: *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika očami mladých historikov VIII*. Bratislava 2009, s. 399–432.
- 12 BYSTRICKÝ, Jozef: Na oboch stranách frontu (Slováci na východní frontě v roku 1943). In: LEPIŠ, Juraj a kol. *Slovensko v roku 1943*. Banská Bystrica 2015, s. 55–90. LACKO, Martin: *Dezercie a zajatia príslušníkov Zaisťovacej divízie v ZSSR v rokoch 1942–1943*. Bratislava 2007.
- 13 Bližšie BAKA, Igor: Prehodnotenie účasti slovenskej armády vo vojne na východnom fronte v roku 1943. In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943: Politika – armáda – spoločnosť*. Bratislava 2015, s. 125–144.

I v kontextu slovenské společnosti jsme při analyzování nálad¹⁴ společnosti pracovali zejména se zachovanými dobovými dokumenty. Předmětem naší analýzy byly převážně situační zprávy okresních náčelníků, které byly vypracovávány pro Ústřednu státní bezpečnosti (Ústredňa štátnej bezpečnosti – ÚŠB), která vznikla k 1. lednu 1940 nejprve jako součást ministerstva vnitra a od roku 1942 působila jako samostatná instituce.¹⁵ Fond Ústředny státní bezpečnosti byl přesunut do Archivu Ústavu paměti národa a v současnosti probíhá jeho reinventarizace. Pro potřeby této studie jsme tak pracovali se zprávami, které Ústředna státní bezpečnosti zpracovávala pro Kancelář prezidenta republiky, a jen v omezené míře se situačními zprávami vybraných okresních náčelníků.¹⁶

Úkolem ÚŠB bylo sbírat a vyhodnocovat informace prakticky o všech složkách slovenské společnosti prostřednictvím různých institucí – notářských, okresních a župních úřadů, četnických a policejních stanic. Celková situační správa jednotlivých okresních úřadů měla sedm okruhů: zprávy politické (obecné), zprávy o komunistech a socialistech, zprávy o národnostních skupinách, věci HSLS (Hlinkova slovenská ľudová strana), DP (Deutsche Partei), HG (Hlinkova garda), HM (Hlinkova mládež), FS (Freiwillige Schutzstaffeln), DJ (Deutsche Jugend), zprávy o Židech z hlediska politického a zprávy o náboženských poměrech. Hospodářská situace byla členěna na tři části (hospodářská situace obecně včetně zásobování, stavu úrody a živelných pohrom, stav nezaměstnanosti, mzdových poměrů a stávek a poslední část se týkala Židů z hospodářského hlediska). Okresní náčelníci získávali informace i od místních četníků a notářů v obcích, velitelství HSLS, DP, HG a FS. Specifickým informačním kanálem bylo místní důvěrníci z řad obyvatel.

Postoje a nálady obyvatelstva Slovenska ve vztahu k režimu a jeho politice analyzovala ve své práci *Nepokradeš!* Hana Kubátová (Klamková). Vycházela přitom právě z dobových situačních zpráv okresních náčelníků.¹⁷ Jak nicméně

14 Pojem nálady a postoje zahrnuje emocionální, spontánní, často okamžitý názor a přetrvávající duševní stav daný charakterem, vzděláním a zkušenostmi, které jsou skutečným východiskem pro všechna hodnocení a vyjádření názoru. STEINERT, Marlis: *Hitler's War and the Germans: Public Mood and Attitude during the Second World War*. Athens 1977, s. 5.

15 MEDVECKÝ, Matej: Vznik Ústredne štátnej bezpečnosti. In: *Pamäť národa*, 2006, č. 2, s. 25–27.

16 Poděkování patří pracovníkům Archivu Ústavu paměti národa, konkrétně Mgr. Ingrid Tišliarové, za možnost pracovat s konkrétními hlášeními z vybraných okresů.

17 Situační hlášení okresních náčelníků publikoval bez analýzy LACKO, Martin: *Situačné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944*. Trnava 2005, a Situačné hlásenia zo slovenských okresov za december 1943. In: *Historické rozhľady*, 2006, roč. III, s. 354–370. Situační hlášení okresních náčelníků Pohronske župy za červen 1941 zpracoval HRUBOŇ, Anton: Situačné hlásenia okresných náčelníkov Pohronskej župy vo vztahu k ťaženiu proti ZSSR za jún 1941. In: *Druhá svetová vojna*, 2009. Marek Syrný a Marian Uhrin edične zpracovali

sama uvádí, tento archivní pramen zachycuje jenom určitý vzorek nálad, a to v té podobě, jak je reflektovali okresní náčelníci, či spíše vedoucí pracovníci ÚŠB, kteří z nich vypracovávali zkrácené selektivní zprávy pro nadřízené. Jak dále uvedla, názory velké části obyvatel byly nepochybně manipulovány. Ke zprávám je třeba přistupovat kriticky, koneckonců byly vytvořeny z perspektivy okresního náčelníka, a proto subjektivně. Náklady a postoje obyvatel okresu byly navíc odvozovány víceméně z veřejných reakcí obyvatelstva.¹⁸ Samotní pisatelé situačních zpráv měli mnohé motivace, aby své zprávy upravovali. Nepochybně k nim patřila snaha udržet si svoji pozici. Časté kritické zprávy mohly signalizovat, že dotýčný náčelník neumí místní obyvatelstvo získat a vychovat v duchu režimní politiky. Situační zprávy nebyly jen obrazem nálad a názorů společnosti, ale také součástí procesu, jak tento jednotný názor vytvářet.¹⁹

Samotné vedení Ústředny státní bezpečnosti si limity situačních zpráv uvědomovalo. V září 1940 byly okresní úřady kritizovány za to, že podávané periodické zprávy jsou „*povrchne spracovávané, neodôvodnené, alebo zbytočne zväčšované*“. Náčelníci měli podávat zprávy precizně a svědomitě zpracované a jen o věcech, ke kterým měli důkazy. Měli referovat o okolnostech, které byly důležité pro vládní činitele, navzdory jejich nepříznivému obsahu.²⁰

Místní okresní náčelník byl nepochybně poplatný režimu, ale přesto informoval nadřízené orgány v Bratislavě o lokálních problémech a náladách. V omezené míře si dovolil kritizovat nebo upozorňovat na některé problémy v lokálním měřítku.

Situační hlášení okresních náčelníků, zpracovaná a sumarizovaná pro potřeby prezidentské kanceláře, byla doplněna dalšími situačními hlášeními (notářských úřadů) a různými zprávami německé proveniencce.

a vydali situační hlášení okresních náčelníků z období od září 1944 do února 1945 (SYRNÝ, Marek – UHRIN, Marian: *Situačné hlásenia okresných náčelníkov (september 1944 – február 1945)*. Banská Bystrica 2012.) Situační hlášení okresních náčelníků představovaly hlavní pramen i při analýze zásobovací situace na Slovensku v letech 1939–1945, viz ŠKORVANKOVÁ, Eva: *Stravovanie a zásobovanie obyvateľstva potravinami v období Slovenskej republiky (1939–1945)*. In: *Populačné štúdie Slovenska* 6. Bratislava 2015, s. 63–167.

18 O metodologických úskalích práce s tímto typem pramene viz blíže KUBÁTOVÁ, Hana: *Nepokradeš! Náklady a postoje slovenské spoločnosti k židovské otázce, 1938–1945*. Praha 2013, s. 22–25; LONGERICH, Peter: „*Davon haben wir nichts gewusst!*“ *Die Deutschen und die Judenverfolgung 1933–1945*. München 2006, s. 38–50.

19 LONGERICH, Peter: „*Davon haben wir nichts gewusst!*“, s. 45.

20 Fond Ústředny státní bezpečnosti je v současnosti přestěhován do Archivu Ústavu paměti národa. V textu používáme původní označení jednotlivých archivních jednotek, zde inv. č. 209-913-7.

První čtvrtletí roku 1943

Sudetští Němci vstupovali do roku 1943 s nadějí, ale i s nejistotou. Pozornost byla upřena na dění u Stalingradu, o němž průběžně referoval župní tisk i filmové týdeníky v biografech. Na počátku ledna ještě dozníval pozitivní efekt vánočních svátků,²¹ spojených s mimořádnými přídělky a dovolenkami vojáků z fronty, a ještě v průběhu měsíce zůstávala nálada v části okresů relativně dobrá. V dalších se objevily fámy, které kalily očekávání příznivého zvratu. Např. na Českolipsku se rozneslo, že u Stalingradu byly obklíčeny dvě divize a podobně i v okrese Králíky, kde na to ve svém hlášení reagoval tamní okresní vedoucí strany následovně: „*K fámě, že Němci mají být u Stalingradu obklíčeni, jen tolik, že to je naopak. Fámě, že Itálie jednou zradí, věří málokdo, a výroku Čechů, že Beneš se vrátí do Velikonoc, se smějí.*“²² Až na návrat prezidenta Beneše v tomto roce²³ však byly předpovědi pozoruhodně trefné. Přímo epicky začal své hlášení opavský vládní prezident: „*S hlubokou vážností, s níž se náhle přes noc objevila otázka bytí a nebytí, sledují obyvatelé zprávy ze všech bojišť, především ale z východu.*“²⁴ Naproti tomu ústecký vládní prezident jel ještě na počátku února, když hlášení psal, na poměrně optimistické vlně: „*Vědomi toho, že letošní zimu je o teplé oblečení a ubytování dostatečně postaráno, působí, přes veškeré starosti vzhledem k těžkým bojům, na příbuzné vojáků nasazených na východě uklidňujícím dojmem.*“²⁵ Porážka u Stalingradu představovala šok.²⁶ Toto slovo se objevuje často, mluví se o tom, že přišla „*jako blesk z čistého nebe*“, „*zastínila vše ostatní*“, objevily se výrazy jako „*neštěstí u Stalingradu*“, „*poraženectví*“, „*skleslost*“ nebo „*zahořklost*“, a to v různé perspektivě. Často ve smyslu, zda je vůbec ještě možné vyhrát válku vzhledem k materiální a lidské síle „*bolševiků*“. Objevily se úvahy, že USA zasílají Sovětskému svazu vojenský materiál přes Severní moře. Pozoruhodné je, že stísněnost a pochyby nad výsledky války se tentokrát

21 Blíže k tomuto období viz VESELÝ, Martin: Vánoce v Říšské župě Sudety. In: RISTVEYOVÁ, Katarína (ed.): *Druhá světová vojna a spoločnosť*. Banská Bystrica 2024, s. 201–219.

22 Státní oblastní archiv (dále jen SOA) v Litoměřicích, f. Župní vedení NSDAP (dále jen ŽV NSDAP), k. 5, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Králíkách za leden 1943.

23 Fáma se nakonec docela trefila. Mussoliniho režim padl v červenci 1943 a Edvard Beneš se sice do Československa vrátil až o dva roky později, 3. dubna 1945, zato jen dva dny po Velikonocích.

24 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva opavského vládního prezidenta za leden 1943.

25 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 30, situační zpráva ústeckého vládního prezidenta za leden 1943.

26 Ke srovnání nálady v této době v Protektorátu Čechy a Morava viz VAJSKEBR, Jan – KRČMÁŘ, Dalibor: Ohlas stalingradské bitvy v protektorátním veřejném mínění. In: *Paměť a dějiny*, 2018, roč. 21, č. 1, s. 3–15.

objevily i u „soukmenovců, kteří jsou politicky v pořádku“ (Broumov).²⁷ Příčiny porážky a problémů na východní frontě byly popisovány často velmi trefně. Patřily mezi ně délka fronty, roztržštěnost sil a ztráty utrpěné v předchozím období i s vědomím toho, jak budou v dalším období chybět: „Je únosné, aby se v zimě ztratilo to, co se tak pracně v létě dobývalo?“²⁸ V hlášeních se sice objevuje obligátní ujištění o neotřesitelné víře ve vůdce, stranu a wehrmacht, ale v této době již zdaleka ne ve všech, a to i v případech představitelů strany.

Dopad na sudetské Němce byl tentokrát o to větší, že mnoho z nich mělo na východě své blízké. Zvláště v malých obcích pak vnímala místní komunita tyto události ještě citlivěji – např. v hlášení z Bruntálska se uvádí: „V obci Zigartice téměř třetina povolanych padla nebo je pohřešovaná.“²⁹ Zajímavé souvislosti si v květnu všiml ústecký vládní prezident: „Mnoho rozhořčených vyjádření v tisku ohledně případu v Katyni naplňuje obzvláště příbuzné bojovníků od Stalingradu, kteří byli zajati, největšími starostmi o jejich osud.“³⁰ Stísněná nálada měla různé podoby. Objevily se postřehy, že soukmenovci přestávají zdravit „Heil Hitler“ a namísto toho volí tradiční „Dobrý den“ nebo „Pozdrav Pánbůh“ (Frýdlant), případně se „soukmenovci ze západu“ ptali: „Tady se ještě zdraví Heil Hitler?“ (Duchcov) nebo se objevily stížnosti, že členové NSDAP nenosí stranické odznaky. Tyto výtky se pak objevují i v dalších měsících. Někteří autoři hlášení zmiňovali diferenciaci mezi sudetskými Němci: „Mezi soukmenovci se dají rozseznat dvě skupiny. Ta první je připravena se obětovat, pracovat a bojovat, zatímco ta druhá, která doposud platila za nacionální socialisty, se teď rozvzpomíná na svoji marxistickou nebo jinou minulost“ (Šumperk).³¹ Dalším znakem byla určitá apatie, která byla trefně formulována následovně: „Je dnes těžké určit náladu nebo špatnou náladu v širokém obyvatelstvu a označit ji jako dobrou, neutrální nebo špatnou. Zdá se, že obyvatelé rezignovali na válečné události a místo toho jsou to osobní nebo pracovní záležitosti, které se staly barometrem nálady.“³² Stalingradská porážka se stala pochopitelně vzpruhou pro Čechy, kteří byli jinak

27 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 1, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Broumově za únor a březen 1943.

28 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 11, situační zpráva okresního vedení NSDAP ve Žluticích za únor a březen 1943.

29 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 2, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Bruntále za březen a duben 1943.

30 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 30, situační zpráva ústeckého vládního prezidenta za duben 1943.

31 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 10, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Šumperku za leden a únor 1943.

32 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 4, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Jablonci nad Nisou za květen a červen 1943.

ve svých vyjádřeních velmi opatrní. V řadě hlášení byli obviňováni z šíření fám, děčínský landrát podotkl, že se chovají, „jako by byli opět panským národem“,³³ a objevily se mj. požadavky, aby jim byly zabaveny rozhlasové přijímače. Sami se snažili držet stranou a nezavdat jakýkoliv důvod k zásahu proti nim. Ne vždy se to podařilo, jak hlásil okresní vedoucí strany z Teplic-Šanova, který nejprve pozitivně kvitoval, že „Češi chodí vzorně na směny, dokonce mimořádné, a pilně pracují“, ovšem pak podotkl, že na konci ledna šířili propagandu v tom smyslu, že rok 1943 bude novým rokem 1918 apod., takže „považoval za nutné 20 z nich přechodně od soboty do pondělí nechat zadržet“.³⁴ Přesto se v hlášeních objevují odhodlaná nebo optimistická vyjádření typu: „Jakkoliv jsou zklamáni z prohry a obětí velké, byl by omyl si myslet, že to přejde do apatie a pesimismu. Naopak, německý lid, který až do posledního poznal bolševismus, bude bojovat ještě houževnatěji.“³⁵ Z podobného soudku je proklamace okresního vedoucího strany z Bruntálu: „Ti, co věří, jsou naplněni novým bojovým duchem kromě kverulantů a komunistů“.³⁶

Jiná témata se v těchto měsících objevovala spíš okrajově, resp. se opakovala z předchozího období – mezi ně patřily stížnosti na přetrvávající nedostatek obuvi, resp. spotřebního zboží vůbec, a stejně chronický problém nedostatku bytů, který měl v následujícím období nabrat na obzvláštní důležitost. Sudetoněmečtí obyvatelé pozitivně přijali nová opatření v zájmu totální války, zejména větší zaměstnanost žen, kritizovali ale velký počet zproštění vojenské služby³⁷ v různých skupinách obyvatel – např. u mladých sedláků, mladých úředníků nebo i všeobecně u straníků obecně s připomínkou: „proč je mají, když nebojovali ani ve velké válce ani teď?“³⁸ Tyto stížnosti však lze vnímat i jako projev frustrace, protože situace v zemědělství byla dlouhodobě neutěšená právě kvůli nedostatku pracovních sil. Stejně tak se objevují v řadách NSDAP stesky nad poklesem počtu politických vedoucích, kteří museli narukovat.

33 SOA v Litoměřicích, Sbírka nacistických okupačních materiálů různé provenience (1924) 1938–1945, k. 34, Situační hlášení úřadu landráta v Děčíně-Podmoklech za únor 1943.

34 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 11, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Teplicích-Šanově a Duchcově za březen 1943.

35 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva karlovarského vládního prezidenta za únor 1943.

36 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 2, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Bruntále za leden a únor 1943.

37 Tzv. Unabkömmlichstellung nebo též UK-Stellung, který na určitou dobu dostávali muži potřební v hospodářsky a správně důležitých profesích.

38 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva karlovarského vládního prezidenta za březen 1943. V tu dobu již patřili mezi odvodní ročníky muži narození v letech 1897–1900, tj. ti, kteří již zčásti mohli bojovat ve velké válce.

Na Slovensku v situačních hlášeních za leden 1943 jednoznačně dominoval dopad situace na východní frontě (bitva o Stalingrad) na nálady a očekávání obyvatel. Okresní náčelník v Ilavě se to pokusil shrnout v jedné větě: „*Všeobecná politická situácia je kludná, iba vojnové udalosti poslednej doby znepokojujú do určitej miery obyvateľstvo, ktoré už viac-menej počíta s tým, že budúce mesiace vyžadovať budú aj od nás zvýšené napätie všetkých síl.*“³⁹ V podstatě to byl jen zdánlivý klid.

Neúspěchy a kritická situace německé armády u Stalingradu vyvolávaly všeobecnou stísněnost, pesimismus a obavy. Vývoj situace na bojištích začal výrazně ovlivňovat postoje veřejnosti a její chování: „*Nálada a duch zmýšľania obyvateľstva sa prejavuje podľa výsledkov bojov na východnom fronte a podľa toho badať aj sklon obyvateľstva k tej ktorej politickej orientácii.*“⁴⁰

Napjatá atmosféra však pramenila zejména z obavy o osud slovenských vojáků na východní frontě, jakož i strachu z vyhlášení všeobecné mobilizace na Slovensku v jarních měsících (Bratislava, Zvolen, Modrý Kameň, Námestovo, Banská Bystrica, Kremnica, Giraltovce).⁴¹ Okresní náčelníci zároveň upozorňovali, že mezi obyvatelstvem se vlivem válečné situace rozšířilo přesvědčení, že Německo a jeho spojenci válku prohrají (Senica, Ilava, Považská Bystrica). Na východě a severovýchodě Slovenska byly zaznamenány pozitivní postoje obyvatelstva k Rudé armádě i k SSSR (Bardejov, Medzilaborce).

V pohraničních okresech na severu byla situace ovlivňována i událostmi na druhé straně hranice a nepochybně i menší dostupností různých informací a zpráv. V okrese Kežmarok se rozšiřovaly zprávy o útocích „ozbrojených band“ na německé bezpečnostní orgány v pohraničním území.⁴² Okresní náčelník v Trsteně ve své zprávě zhodnotil svůj okres jako periferii, kde se obyvatelstvo nezajímalo o politickou nebo zahraniční situaci, ale jen o každodenní chléb: „*Ludia sú tu konzervatívni a zaostalí, ktorým samostatnosť Slovenského štátu je dôležitá len do tej miery, kým sa to dá na drobné mince premeniť.*“ Poukazoval přitom na to, že lidé zde neměli rozhlasové přijímače a nečetli noviny.⁴³ V jiných okresech ale obyvatelstvo zahraniční rozhlasové vysílání poslouchalo. Poslechem zpráv z Londýna a Moskvy mělo přehled o vývoji situace na bojištích v severní Africe i na východě. O vylétnutých zprávách se na veřejnosti disku-

39 Slovenský národný archív, fond Národný súd, sign. Tnľud 8/46, k. 81, inv. č. 72, Všeobecné politické situačné správy r. 1943, situační zpráva za leden 1943 (dále Situační zpráva za leden 1943), okres Ilava.

40 Situační zpráva za leden 1943, okres Skalica.

41 Situační zpráva za leden 1943.

42 Tamtiež, okres Kežmarok.

43 Tamtiež, okres Trstená.

tovalo. Okresní náčelník v Topolčanech ve své situační zprávě uvedl, že zahraniční rozhlas poslouchají i funkcionáři a členové HSLS.⁴⁴ Okresní náčelník v Kysuckém Novém Městě proto navrhl, aby stát plomboval rozhlasové přijímače jen na slovenské vysílání a vysílání spřátelených zemí.⁴⁵ V Trnavě okresní náčelník přistoupil u podezřelých osob ke zabavení rozhlasových přijímačů.⁴⁶ Okresní náčelník v Brezně navrhoval rušení vysílání rušivými vlnami.⁴⁷

Obyvatelstvo bylo i na veřejnosti otevřenější, drzejší a projevovalo své opoziční nálady a postoje. Na notářských úřadech obyvatelé pokřikovali na státní úředníky (Malacky).⁴⁸ Rostl počet politických deliktů, přibývaly urážky hlavy státu Jozefa Tisa a vůdce německého národa Adolfa Hitlera. V mnoha okresech byly zachyceny různé protistátní letáky, mnohé zesměšňovaly a znevažovaly vůdce Třetí říše a jeho vojenské schopnosti.⁴⁹ Ve Velké Bytči, v Lietavské Lúčce a v Revúcej při promítání žurnálu o bitvě u Stalingradu zesměšňovalo obecnstvo komentář a pochechtávalo se.⁵⁰

Prostorem pro politizování byly údajně zejména vlaky, kde dělníci, kteří denně dojížděli za prací do Bratislavy „*smelo vychvaľovali Rusko. Komunisti boľi tak drží a najmä vo vlakoch smelo rozprávali o nastávajúcom prevrate*“.⁵¹

Mnohé delikty byly spáchány v opilosti. Politizování mezi běžným obyvatelstvem podporovala právě nadměrná konzumace alkoholu.⁵² Řešením bylo zkrácení zavíracích hodin v hostincích.⁵³ Toto opatření mělo nejen omezit spotřebu alkoholu, ale také zabránit šíření šuškané propagandy.⁵⁴ Okresní náčelník v Piešťanech navrhoval odnímání živnostenského oprávnění na dobu až šesti měsíců těm živnostníkům, kteří nalévali již podnapilým a opilým zákazníkům, protože podle jeho názoru „*opatrenia voči opilcom javili sa neefektívne a málo energické*“.⁵⁵ Obyvatelstvo však považovalo omezení prodeje alkoholu za šikanu ze strany státu.⁵⁶ Pro německou stranu bylo rozhodnutí o uzavření barů, hos-

44 Tamtiež, okres Topolčany.

45 Tamtiež, okres Kysucké Nové Mesto.

46 Situační zpráva za leden 1943, okres Trnava.

47 Archiv Ústavu paměti národa (dále jen A ÚPN), fond Ústredňa štátnej bezpečnosti (dále jen ÚŠB), inv. č. 209-751-11, situační zpráva za rok 1943, Okresní úřad Brezno nad Hronom, únor 1943.

48 Situační zpráva za leden 1943, okres Malacky.

49 Tamtéž, okres Žilina, přiložena zpráva přednosta Státního policejního úřadu v Žilině.

50 Tamtéž, okres Velká Bytča.

51 Tamtéž, okres Modra.

52 Tamtéž, okres Trnava, Trstená.

53 Tamtéž, okres Trnava, Námestovo.

54 A ÚPN, ÚŠB, inv. č. 209-765-9, situační zprávy, r. 1943, Okresní úřad Námestovo, únor 1943.

55 Situační zpráva za leden 1943, okres Piešťany.

56 Situační zpráva za únor 1943, okres Trstená.

tinců a nočních lokálů, kde se setkávalo obyvatelstvo a politizovalo, nedostatečné. Navrhovaly razantnější opatření, včetně zatýkání a poprav. Negativně proto zhodnotili i jejich opětovné otevření.⁵⁷

Nálady obyvatelstva však ovlivňovali i vojáci, kteří se vraceli z východní fronty, a dělníci, kteří se o vánočních svátcích vrátili z Německa. Po svátcích se však odmítali vrátit zpět do Říše a otevřeně si stěžovali na nedostatek potravin v Německu.⁵⁸

V únoru se situace uklidnila jen částečně. Lidi zaměstnávali zejména události na východní frontě a úspěchy Rudé armády (Bratislava). Poslouchali „nepřátelský“ rozhlas, zejména vysílání z Londýna, a nadále politizovali. Velkým tématem byly obavy z vyhlášení všeobecné mobilizace. Okresní náčelníci si pochvalovali všeobecný zákaz poslechu nepřátelského rozhlasového vysílání (Bratislava, Malacky).⁵⁹

V okrese Prievidza se okresní náčelník rozhodl vyřešit napětí mezi obyvatelstvem a nadměrné politizování organizováním různých veřejně prospěšných prací v obcích (čištění a úprava silnic, zahrad, dvorů, veřejných prostor) a různými kulturními a osvětovými aktivitami zejména pro mládež.⁶⁰ Pozitivní dopad mělo i zkrácení otevíracích hodin hospod a hostinců, samotní majitelé dbali, aby se v hostincích nevedly protistátní debaty a výtržnosti. Jelikož se v březnu rozjely na venkově jarní práce, politizování a zájem o situaci na frontách se oslabil.⁶¹

Měnicí se vojensko-politická situace ovlivnila i nálady a postoje německého obyvatelstva na Slovensku. Tyto změny zaregistrovali představitelé německých orgánů, neušly ani pozornosti okresních náčelníků.⁶² Skleslost a negativní očekávání se promítly do nezájmu o veřejné dění a celkovou pasivitu. Ta se projevila návratem ke klasickému pozdravu. Nejvíce se pasivita a nechuť projevil během odvodů do Waffen SS. Mnozí se k odvodům neodstavili, objevily se snahy změnit si národnost (Dobšiná, Nitra, Liptovský Mikuláš).⁶³ Klesla disciplína

57 Zpráva vedoucího pražské oblastní ústředny SD SS-Obersturmbannführera Jacobiho z 9. 3. 1944 německému státnímu ministrovi pro Čechy a Moravu K. H. Frankovi o situaci na Slovensku na přelomu let 1943/1944. In: SCHVARC, Michal: *Sicherheitsdienst a Slovensko v roko- koch 1938–1944 (od autonómie po Povstanie)*. Bratislava 2006, s. 194–197.

58 Situační zpráva za leden 1943, okres Púchov.

59 Situační zpráva za únor 1943.

60 Tamtéž.

61 A ÚPN, ÚŠB, inv. č. 209-765-9, situační zprávy, r. 1943, Okresní úřad Námestovo, březen 1943.

62 SCHVARC, Michal: *Sicherheitsdienst a Slovensko*, s. 44.

63 SCHVARC, Michal: Organizačná štruktúra Deutsche Partei 1938–1945. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter: *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005, s. 117, situační zpráva za leden 1943, okres Dobšiná, Nitra, Liptovský Mikuláš.

v rámci Deutsche Partei, na některých místech došlo k nepokojům a výtržnostem mezi samotnými příslušníky německé menšiny (vyhrožování, výtržnictví a ničení majetku Němců, kteří odmítli vstoupit do Waffen SS).⁶⁴

Špatnou náladu obyvatelstva však způsobovaly především nedostatky v zásobování. Neustále přetrvával nedostatek tuků, masa a slanine, obuvi, mýdla, petroleje, stavebního železa.⁶⁵ Nespokojenost vyvolával rychlý růst cen (Bratislava).⁶⁶ Černý trh se stal běžným způsobem pořízování životních potřeb. Na severu krajiny na hranicích s okupovaným Polskem bujelo pašování různých komodit, ze Slovenska se pašovala mouka, cukr a lihoviny a do země se dostávalo zlato a valuty (Trstěná).⁶⁷

Druhé čtvrtletí 1943

Oproti prvnímu čtvrtletí, kdy se zprávy ohledně nálady v podstatě neliší, je druhé čtvrtletí hodnocené v řadě okresů rozdílně. Část hlášení stále zmiňuje pokleslou náladu a nervozitu obyvatel plynoucí ze stalingradské porážky, jinde je nálada hodnocena jako klidná, popř. jako zlepšující se („po nejhlubší depresi přišlo zlepšení nálady“⁶⁸). Důvodem byla zejména stabilizace východní fronty, kdy se nicméně předpokládalo, že rok 1943 zde bude rozhodující. Přetrvávalo však překvapení, že „*bolševici mají tolik lidských a materiálních zdrojů*“, přičemž, jak hlášení poznamenávala, nebylo výjimkou, že to vyvolávalo až obdiv (Zábřeh). Okresní vedoucí NSDAP z Moravského Berouna poznamenal: „*Nepanují žádné pochyby o tom, že si největší část obyvatelstva myslí, že tuhle válku musíme vyhrát. Vše, co od nich doba vyžaduje, plní také dobrosrdečně a s větší či menší důvěrou. Ale mnozí jsou podezřívaví ke všemu, co přesahuje jejich osobní chápání. Tato hranice je velmi odlišná, stejně jako přirozená kritická dispozice u mnoha lidí tuto nedůvěru značně zvyšuje.*“⁶⁹ Svou roli ve zlepšení nálady sehrály projevy říšského ministra propagandy Josepha Goebbelse a říšského ministra letectví Hermanna Göringa nedlouho po porážce (i když i ty se podle

64 Situační zpráva za únor 1943.

65 Tamtéž, okres Modra.

66 Tamtéž, okres Bratislava.

67 Tamtéž, okres Trstěná.

68 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva karlovarského vládního prezidenta za duben 1943.

69 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Moravském Berouně za červen 1943.

hlášení setkaly s kritikou), narozeniny Adolfa Hitlera⁷⁰ a též široce propagované úspěchy německých ponorek. Dění na jiných bojištích bylo vnímáno rozdílně, zejména konec tažení v severní Africe a definitivní porážka Afrikakorpsu. Přes snahu propagandy zastrčit tuto prohru, se to minimálně u části obyvatel nepodařilo: „Soukmenovci nevěří, že šlo o strategický úspěch, nýbrž o nebezpečnou porážku.“ (Nový Jičín)⁷¹ Jiná hlášení však zmiňují v podstatě nezájem o tyto události: „Oproti osudové bitvě u Stalingradu se události v Tunisu sotva projeví.“ (Jablonec nad Nisou).⁷² Objevily se však obavy z vylodění v Itálii (Brunál).

Do popředí se však v této době dostal další faktor, který postupně hrál čím dál tím významnější roli při vývoji nálady sudetských Němců – letecká válka nad „starou Říší“. Těžké nálety na říšská města, o nichž referoval tisk, byly označovány za „těžkou zkoušku nervů“, občas však byly zvěsti o rozsáhlých škodách, např. v Dortmundu a Essenu, označeny za fámy. Je zřejmé, že si strana chtěla udržet kontrolu nad sdělovanými informacemi, které neměly vést k panice. V západní části župy však v dubnu došlo k neočekávané události, která znamenala pro tamní obyvatele přímý kontakt s leteckou válkou. V noci ze 16. na 17. dubna došlo k mylnému náletu britských bombardérů⁷³ na město Dobruška, který vyvolal doslova „zděšení a neklid“. Sudetský tisk se následky útoku, který si vyžádal množství obětí a rozsáhlé materiální škody, snažil tajit, což však kritizovali i činovníci strany. Okresní vedoucí NSDAP v Horšovském Týně v této souvislosti podotkl, že si soukmenovci přes veškerý prožitý šok alespoň uvědomili vážnost války.⁷⁴

S leteckou válkou souvisí i rozsáhlá evakuace říšských Němců z oblastí ohrožených nálety, která se rozběhla v květnu 1943. V té době začaly do župy přijíždět vlakové transporty s desetitisíci vybombardovaných říšských Němců.⁷⁵ To znamenalo přímé ovlivnění života velkého množství sudetských Němců.

70 Při této příležitosti neopomněl ústecký vládní prezident zdůraznit: „Láska a úcta k vůdci nezůstala jen stejná, ale ještě navíc stoupla.“, SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 30, situační zpráva ústeckého vládního prezidenta za duben 1943.

71 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Novém Jičíně za duben a květen 1943.

72 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 4, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Jablonci nad Nisou za květen a červen 1943.

73 Bombardéry RAF zaměnily při náletu plzeňskou Škodovku za objekty župního léčebného a pečovatelského ústavu a kasárna wehrmachtu. Zahynulo téměř 200 osob, další stovky utrpěly zranění. Blíže viz VESELÝ, Martin: *Sudetská župa jako protiletecký kryt Říše? 1939–1945*. Ústí nad Labem 2011, s. 602–605.

74 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 4. Situační zpráva okresního vedení NSDAP v Horšovském Týně za březen až květen 1943.

75 Blíže viz VESELÝ, Martin: *Sudetská župa*, s. 399–424.

ců, kteří, ať již dobrovolně, nebo ne, museli poskytnout vybombardovaným říšským soukmenovcům ubytování. To jen prohloubilo obecnou a chronickou nespokojenost s nedostatkem bytů. Ačkoliv celý proces evakuace a postupného sžívání říšských a sudetských Němců ovlivnil život v župě na řadu měsíců, není překvapivě většinou uváděn mezi příčinami formujícími všeobecnou náladu, ačkoliv jinak mu byla věnována značná pozornost. Možná v tom hrála roli opatrnost, protože označit říšské Němce jako negativní faktor ovlivňující náladu se nemuselo jevit jako průchozí. Na druhou stranu hlášení obsahují množství kritických poznámek, ať již ze strany příchozích k místním poměrům, nebo sudetských Němců na adresu vybombardovaných. Prezident vrchního zemského soudu si nicméně mohl dovolit otevřenější postoj: *„Akce k ubytování vybombardovaných ve zdejší župě našla teoreticky u obyvatel plné porozumění. Prakticky ale naráží na zábrany, které jsou sice na jedné straně vysvětlitelné, protože zdejší obyvatelé byli přes mnohá omezení zatím ušetřeni bombardovacího teroru [...] a s tím spojené duševní zátěže, která omlouvá některé výroky vůči nim, jakoliv jsou samy o sobě zavrženíhodné, protože to neznají z žádné zkušenosti a dávají příliš velký prostor obavám o své potřeby [...] Sami vybombardovaní nejsou z části se svým odesláním srozuměni a nejsou spokojeni s ubytováním a stravou, protože jsou zvyklí na lepší podmínky [...] Jejich někdy nápadná tendence k velkohubosti a jejich hanlivé komentáře o životním stylu místního obyvatelstva [...] ne vždy zrovna pozitivně ovlivnily náladu obyvatel, ale na druhou stranu jejich líčení nepřátelského bombardovacího teroru posílilo odhodlání udržet si střechu nad hlavou a nenávisť vůči našim nepřátelům.“*⁷⁶

Hlášení v tomto období zaznamenala i množství fám, kterým byla věnována značná pozornost. Podle nich měl vůdce těžce onemocnět a mělo se o něj starat deset lékařů (Aš), případně se měl nervově zhroutit (Bruntál), v říšských městech měly probíhat nepokoje, v Sovětském svazu mělo být propuštěno velké množství německých válečných zajatců, kteří si údajně pochvalovali podmínky zajetí a obyvatelé Generálního gouvěrnementu a Protektorátu Čechy a Morava měli tvrdit, že válka skončí do tří měsíců (vše Broumov). Zvláště zajímavá je fáma, podle níž měli být na západě Říše a v okupované Francii japonští vojáci, kteří se měli připravovat na útok na Velkou Británii. Jaký byl původ této zvěsti, se lze jen dohadovat.

V některých okresech vyvolalo velký rozruch a rozhořčení další snížení přidělů masa, v jiných to obyvatelé přijali stoicky.⁷⁷ V této souvislosti hlášení za-

76 BArch Berlin, Reichsjustizministerium, R 22/3376, situační zpráva prezidenta vrchního zemského soudu v Litoměřicích za červenec a srpen 1943.

77 Roztrpčení nad snížením přidělů bylo o to větší, že na podzim 1942 došlo ke zvýšení přidělů o 50 g pod heslem „*Už zde bude jen lépe*“, aktuálně se však přiděl snížil o 100 g.

chytila vtip: „V Indii jeden hladoví za všechny, u nás všichni hladovíme za...“⁷⁸ Dotyčná a zjevná osoba nebyla pochopitelně explicitně uvedena. Určitou kompenzací bylo v polovině září zvýšení přídělu chleba. Nespokojenost až rozhořčení vyvolalo rozsáhlé uzavírání obchodů, hostinců a menších podniků v souvislosti se zajištěním pracovních sil pro zbrojní průmysl, což mělo přímou souvislost s dalším rozsáhlým a velmi významným procesem, který v poměrně krátké době zcela změnil hospodářství v sudetské župě. Jednalo se o stěhování zbrojních firem z letecky ohrožených oblastí „staré Říše“,⁷⁹ které využívaly jak zdejší volné výrobní prostory, tak nahrazovaly místní, často tradiční průmyslovou výrobu. To u sudetských Němců vyvolávalo trpkost a zároveň nejistotu, protože doslovný hlad po pracovních silách zvyšoval v župě počet válečných zajatců, nuceně nasazených, východních dělníků atd. Příznačně to shrnul děčínský landrát: „Obyvatelé jsou zneklidněni kvůli nasazení nejrůznějších zahraničních pracovních sil, které se volně a nekontrolovaně pohybují všude možně. Např. v jednom místě již bylo napočítáno dvanáct národností. Bylo by vhodné posílit dozor nad těmito cizími dělníky, kteří se stýkají mezi sebou, protože není vyloučeno, že se spolu spojí a budou se radit.“⁸⁰

Nejistota v době plné zvratů a čím dál těžší životní podmínky vedly u části obyvatel k určité apatii: „lidé se o vojenské a politické události již tolik nezajímají jako v prvních válečných letech. Zprávy v rádiu ani obrazové týdeníky v kině nejsou již dlouho středem zájmu. K této pokleslé náladě přispívá též mnoho každodenních maličkostí.“⁸¹ Obdobně opavský vládní prezident: „Kolikrát se člověk zdráhá o válce a dalších možnostech přemýšlet. Lidé jsou všeobecně hodně zameštnáni a mají dost vlastních starostí.“⁸² S nejistotou pravděpodobně souvisí i pozorovaná zvýšená návštěvnost kostelů, především ve venkovských oblastech.

V jarním období roku 1943 se okresní náčelníci na Slovensku ve svých situačních zprávách zaměřovali zejména na průběh zemědělských prací a odhad budoucí úrody. V důsledku dlouhotrvajícího sucha zejména v květnu hrozila ve většině okresů slabá úroda píce, obilí, ale i dalších zemědělských komodit, zejména okopanin.

78 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 2, situační zpráva okresního vedení NSDAP v České Lípě za květen 1943.

79 Blíže viz VESELÝ, Martin: *Sudetská župa*, s. 425–462.

80 SOA v Litoměřicích, Sbírka nacistických okupačních materiálů různé provenience (1924) 1938–1945, k. 34. Situační hlášení úřadu landráta v Děčíně-Podmoklech za duben 1943.

81 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 12, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Zábřehu za květen 1943.

82 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva opavského vládního prezidenta za červen 1943.

V situačních zprávách z jednotlivých regionů Slovenska na jaře 1943 jednoznačně dominovaly jarní zemědělské práce a stabilizování mezinárodní vojensko-politické situace: „Nič pozoruhodné sa neudialo. Nálada ľudu ani barometer je spojená so situáciou na fronte. Teraz je tam ticho, ľud tiež prestal uvažovať a dedinskí stratégovia odpočívajú.“ (Nitra).⁸³ V dubnu ještě mezi obyvatelstvem rezonovala situace v Africe, což údajně povzbuzovalo různé opoziční nálady mezi „Čechoslováky“ (Malacky).⁸⁴ V květnu však již bylo „africké tažení“ považováno za ukončené. Negativní nálady u obyvatelstva vyvolala mimo neúspěchu německých vojsk v Tunisu i situace na Balkáně (postup partyzánských oddílů a problémy Nezávislého chorvatského státu).⁸⁵ Jen malá pozornost byla mezi veřejností věnována přerušení diplomatických styků mezi Moskvou a polskou exilovou vládou či zprávám o nálezu v Katyňském lese.⁸⁶ Vzhledem k celkovému vývoji válečné situace však nadále obecně přetrvávala stísněná nálada a obavy o další vývoj. Lidé byli skeptičtí, pesimističtí.

V dubnu 1943 si okresní náčelník v Považské Bystrici postěžoval na pasivitu a nezáměr obyvatel o veřejné záležitosti a akce: „Medzi obyvateľstvom zavládla určitá nespokojnosť a nevšímavosť k celkovým udalostiam či už doma, alebo na frontoch. Každý netrpezlivo čaká skončenie vojny. Akékoľvek verejné prejavy a oslavy zostávajú bez valného záujmu širších vrstiev, tak aj účasť na týchto býva nepatrná.“⁸⁷

V dubnu vzbudila nepochybně největší pozornost slovenské veřejnosti cesta prezidenta Jozefa Tisa, předsedy vlády Vojtecha Tuky, ministra vnitra Alexandra Macha a ministra obrany Ferdinanda Čatloše do Klessheumu u Salzburgu, kde se setkali s Adolfem Hitlerem. Mezi obyvatelstvem se diskutovalo zejména o následcích tohoto setkání.⁸⁸ Rozšířily se fámy, že dojde k mobilizaci a rukování záložníků a nasazení slovenské armády do bojů na Balkáně, na Sicílii a proti Velké Británii.⁸⁹

83 Situační zpráva za duben 1943, okres Nitra.

84 Tamtéž, okres Malacky.

85 Situační zpráva za květen 1943.

86 Situační zpráva za duben 1943.

87 Situační zpráva za duben 1943, okres Považská Bystrica.

88 Ze záznamu rozhovoru mezi Hitlerem a Tisem vyplývá, že setkání nemělo zpočátku konkrétní motiv a ani konkrétní body. Tiso se pokoušel konzultovat a sondovat okolnosti slovensko-maďarských vztahů a situaci v Maďarsku. Hitler přizvukoval potřebě demonstrovat dobré německo-slovenské vztahy a upozorňoval zejména na vojenskou situaci na východní frontě. Schmidtův záznam z rozhovoru Hitlera a Tisa na zámku Klessheim 22. dubna 1943. In: NIŽ-ŇANSKÝ, Eduard a kol.: *Slovensko-nemecké vzťahy 1941–1945 v dokumentoch II: Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*. Prešov 2011, s. 435–438.

89 Situační zpráva za květen 1943, okres Kysucké Nové Město. O tom, že návštěva Tisa a jeho doprovodu u A. Hitlera vyvolala ve slovenské společnosti různé obavy a fámy, referovala do

Velký důraz kladli okresní náčelníci na zamezení šuškané propagandy. Pochvalovali si zejména nařízení zakazující poslech nepřátelského rozhlasu. Politizovalo a agitovalo se však i nadále, a to zejména ve vlacích do Bratislavy a z ní. Hlavní město bylo v okolních okresech vnímáno jako zdroj různých opozičních „pohybů“: „*Všetky pohyby idú z Bratislavy.*“⁹⁰ Narůstající napětí ve společnosti se projevilo i nárůstem stávek mezi dělnictvem, zejména kvůli malým mzdám (lesní dělníci v Ľubochni, dělníci ve sklárnách v Utekáči).⁹¹ Na konci dubna u příležitosti narozenin Adolfa Hitlera byly zachyceny různé letáky, které zesměšňovaly vůdce Třetí říše.⁹²

Nálady obyvatelstva výrazně ovlivňoval přetrvávající problém v zásobování (nedostatek masa, tuků a píce, železa pro opravu zemědělského nářadí a strojů, obuvi a šatstva).⁹³ Nespokojenost vyvolávaly povinné výkupy dobytka a odvody koní pro potřeby armády. S obavami lidé hleděli do blízké budoucnosti, přetrvávající sucho ohrožovalo úrodu. Mezi obyvatelstvem však zároveň chyběla ochota k uskomňování a vytrácela se solidarita.⁹⁴ Nespokojenost obyvatelstva se obracela proti hlavnímu městu. Do Bratislavy totiž směřoval vykoupený dobytek ze Záhoří (Malacky), ale také dodávky másla z okresu Spišská Nová Ves.⁹⁵ Lidé na venkově měli pocit, že je hlavní město vyžírá.

Třetí čtvrtletí 1943

Třetí čtvrtletí mělo u velké části obyvatel jasného společného jmenovatele – dění v Itálii. Zbavení moci Mussoliniho (označovaného i jako „*poslední vzezření Caesara*“) a kapitulace Itálie zapůsobily jako „*bomba*“ nebo též jako „*rána pěstitě*“, hlášení se však neshodují v tom, jaký byl efekt této události: „*I když v průběhu popisovaného údobí zapůsobily události v Itálii na obyvatele obzvlášť silně, po několika dnech bylo možné zjistit, že nemají žádnou zvláštní sílu. Dnes, po sotva 14 dnech, je Itálie zmiňována snad už jen s osobou Duceho.*“ (Jablonné v Podješ-

Berlína i německá zpravodajská služba SD. Zpráva SD-LA Vídeň pro RSHA o situaci na Slovensku po návštěvě slovenských politiků u Hitlera. In: NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol. *Slovensko-německé vztahy 1941–1945 v dokumentoch II: Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*. Prešov 2011, s. 446–448.

90 Situační zpráva za duben 1943, okres Malacky.

91 Tamtiež, okres Ružomberok. Situační zpráva za květen 1943, okres Hnúšťa.

92 Situační zpráva za duben 1943, okres Topoľčany.

93 Tamtiež, okres Kremnica.

94 Tamtiež, okres Snina.

95 Tamtiež, okresy Malacky, Spišská Nová Ves.

tědí).⁹⁶ Jiná hlášení však v průběhu celého léta zmiňovala „*rostoucí nenávist ke zrádným Italům, která nemá hranic*“⁹⁷ (Králíky) či „*bezbrěhou nenávist a rozhořčení*“ (Děčín-Podmokly),⁹⁸ případně je označovala jako „*ksindl*“ (Nový Jičín). Naopak s hrdostí a radostí bylo přijato Mussoliniho osvobození a obsazení severní a střední části Itálie. Vylodění na Sicílii patřilo oproti tomu k negativním faktorům ovlivňujícím náladu, kterou sice některá hlášení v létě označovala jako „*poklidnější*“ nebo i „*dobrou*“ (Česká Lípa), jiná však hovoří o „*stoupající depresi*“ (Teplíce-Šanov). Obdobně se vyjádřil ústecký vládní prezident: „*S ohledem na mnoho měsíců téměř nepřetržitý řetěz protiúderů byla nálada na začátku pátého roku války vážná a stísněná, v širokých kruzích obyvatelstva sklíčená, někteří již naději na konečné vítězství tak jako tak vzdali.*“⁹⁹ Jako pozitivum byly zmíněny oslavy připojení k Říši, kterých se jen v ústeckém vládním kraji zúčastnilo přes 100 000 lidí.¹⁰⁰ V souvislosti se Sicílií se objevila pozoruhodná fáma. Podle ní tam měl odcestovat Adolf Hitler, který z obav z vylodění spáchal sebevraždu (Bruntál). Fámu o smrti vůdce šířili i Češi (Moravský Beroun). Události na východní frontě byly v hlášeních zmiňovány spíše sporadicky. Bitva u Kursku zůstala v zásadě bez povšimnutí, nedůvěru však vyvolalo tvrzení, že stažení wehrmachtu k Dněpru bylo plánované.

Důležitějším činitelem při utváření nálady bylo stále spojenecké bombardování Říše, zejména s ohledem na zničující nálety na Hamburk (operace Gomora), které vzhledem k rozsahu a počtu obětí vyvolaly „*nejdivočejší fámy*“. Tvrdilo se, že obyvatelé Hamburku po náletech volali: „*Za to můžeme poděkovat vůdci*“,¹⁰¹ podobně měla žena v Kolíně nad Rýnem vyhodit z 5. patra portrét Hitlera a přitom volat: „*Pozor, vůdce přichází.*“¹⁰² Celkově vyvolávala spojenecká bombardovací ofenziva jak rozhořčení, tak pochybnosti, zda má Německo

96 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 5, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Jablonném v Podještědí za srpen 1943.

97 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 5, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Králíkách za září 1943.

98 SOA v Litoměřicích, Sbírka nacistických okupačních materiálů různé provenience (1924) 1938–1945, k. 34. Situační hlášení úřadu landráta v Děčíně-Podmoklech za červenec 1943.

99 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 30, situační zpráva ústeckého vládního prezidenta za září 1943.

100 Tamtéž.

101 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 2, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Bruntále za červenec a srpen 1943.

102 Tamtéž. Obdobně byl v Německu zachycen vtíp: „*Obyvatel Berlína a obyvatel Essenu se baví o rozsahu škod. Berlíňan říká, že ještě pět hodin po náletu padaly k zemi okenní tabulky. Obyvatel Essenu kontruje, že v Essenu ještě 14 dní po náletu létaly z oken obrazy vůdce.*“ BÖNITZ, Wolfgang: *Feindliche Bomberverbände im Anflug. Zivilbevölkerung im Luftkrieg*. Berlin 2003, s. 155.

dostatek prostředků, aby jim dokázalo čelit. Po projevu Hitlera z 10. září, v němž slíbil odplatu Velké Británii, se v hlášeních toto téma, resp. očekávání odvety, objevovalo velmi často a zároveň stále stoupal „*pocit nenávisti proti Angličanům*“.¹⁰³ Zaznívaly však hlasy, jaký bude mít odplata smysl, když budou německá města v troskách. Opět se zmiňovaly různorodé zkušenosti spojené s příjezdem vybombardovaných říšských Němců i jedna pozoruhodná souvislost: „*Zjistilo se, že se v Bochumi roznáší o Sudetech nehezké klepy, takže příchozí byli překvapeni, že tady nenašli ani havěť, ani lenochy, ale spíše pilné a pracovité obyvatelstvo*“.¹⁰⁴ (Nový Jičín). Podstatné je, že to byli právě říšští Němci, kteří byli často velmi skeptičtí ohledně výsledku války. Jak poznamenal ústecký vládní prezident: „*Obyvatelstvo je vývojem letecké války těžce zklamané. K tomu se zvláště přidávají ústní zprávy soukmenovců, kteří přijíždějí z vybombardovaných oblastí, z nichž je zřejmá úplná bezbrannost vůči anglo-americkým náletům*“.¹⁰⁵ Obavy z průběhu války pak v praxi projevíli říšští rodiče, kteří si odvezli děti z táborů KLV¹⁰⁶ s odůvodněním, že se obávají, co nastane, až se vrátí Češi (Frýdlant).

Hlášení opět věnovala pozornost fámám. Mimo zmiňovaného úmrtí Hitlera údajně došlo k zadržení Göringa s Goebbelsem na švédských hranicích a jejich následnému uvěznění. Švédsko mělo vyhlásit Německu válku, ale měl se též chystat velký útok na Velkou Británii s účastí Francouzů, Nizozemců, Španělů a Belgičanů. O propadu morálky ve „staré Říši“ mělo svědčit to, že v Berlíně nejsou údajně vidět straníci, protože nenosí stranické odznaky, a členové Hitlerjugend měli v Berlíně zpívat nepřátelské písně. Jako šířitelé fám byli opět označováni Češi, což nebylo daleko od pravdy. Obecně se víc fám objevovalo

103 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva opavského vládního prezidenta za červenec 1943.

104 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Novém Jičíně za červenec a srpen 1943.

105 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 30, situační zpráva ústeckého vládního prezidenta za srpen 1943.

106 KLV (Erweiterte Kinderlandverschickung) – program na evakuaci říšskoněmeckých dětí z oblastí ohrožených bombardováním. Rozběhl se na podzim 1940 pod záštitou říšského vedoucího mládeže Baldura von Schiracha a ve spolupráci s dalšími správními i stranickými orgány a pokračoval s různými obměnami až do jara 1945. Podle různých odhadů se dotkl 850 000 – 2 800 000 dětí, které strávily část svého dětství odděleně od svých rodičů, mj. i v sudetské župě (k tomu viz VESELÝ, Martin: *Sudetská župa*, s. 365–397) nebo v Protektorátu Čechy a Morava (ŠUSTROVÁ, Radka: *Pod ochranou protektorátu: Projekt Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť. 1940–1945*. Praha 2012) a na Slovensku (SCHVARC, Michal: Na želanie „führera“. Slovensko a projekt Erweiterte Kinderlandverschickung. In: SOKOLOVIČ, Peter: *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika očami mladých historikov VIII*. Bratislava 2009, s. 235–251).

v pohraničních oblastech s protektorátem, případně tam, kde protektorátní Češi pracovali.¹⁰⁷ I proto se periodicky objevoval požadavek na zabavení radiopřijímačů Čechům. Stížnosti směřovaly ale i vůči vojákům na dovolené a též dopisům poštovní, které vyvolávaly obavy mj. i z partyzánského boje (Jablonec nad Nisou).

Hodnocení nálady v létě 1943 bylo značně rozdílné. Zatímco karlovarský vládní prezident napsal eufemisticky, že se „*nedá označit za bezvadnou*“, jinde se otevřeně psalo, že „*je špatná a poklesla nehlouběji za tuto válku*“¹⁰⁸ (Králíky), případně „*rapidně poklesla*“¹⁰⁹ (Most) či že „*je stále stísněná, všude je zřejmá únava z války. Mluví se o tom, že už by konečně měl být mír*“¹¹⁰ (Nový Jičín). Silnou touhu po míru mezi sudetoněmeckým obyvatelstvem zmiňoval hned na úvod svého hlášení i prezident Vrchního zemského soudu v Litoměřicích.¹¹¹ Nezvykle otevřený byl okresní vedoucí strany v Rumburku: „*Duševní stav široké masy našeho obyvatelstva je stísněný, pokud ne znepokojivý v tom směru, že většina již pochybuje o nějakém dobrém východisku z války. Dlouhé trvání války, aniž by byl vidět konec, nechává prostor pro malomyslnost a pokles na duchu, stejně jako pro nezodpovědné řečníky nebo i malý počet vědomě destruktivních živlů, kteří mají hodně co říct.*“¹¹² Příčiny této malomyslnosti viděl v obavách z neotřesitelných lidských a materiálních zdrojů „*bolševiků*“, neschopnosti Říše efektivně čelit náletům, poklesu úspěšnosti ponorek, množství fám, stoupajícím počtu ztrát sudetských Němců¹¹³ i ve zprávách, které přiváželi vojáci wehrmachtu na dovolené. Starosta Mostu to vyřešil lakonicky – ty, co považovali válku pro Německo za prohranou, označil za slabochy, zatímco „*velká část neotřesitelně věří ve vítězství a podle toho se chová*“.¹¹⁴

107 Blíže k problematice fám v protektorátu viz VESELÝ, Martin: Tři měsíce do příchodu. Léto 1941 pohledem denních zpráv řídicího úseku bezpečnostní služby v Praze. In: ROKOSKÝ, Jaroslav – VESELÝ, Martin (eds.): *Za svojí ideou, za svým cílem*. Brno 2018, s. 13–59.

108 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 5, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Králíkách za září 1943.

109 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Mostě za červenec a srpen 1943.

110 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Novém Jičíně za červenec a srpen 1943.

111 BArch Berlin, Reichsjustizministerium, R 22/3376, situační zpráva prezidenta vrchního zemského soudu v Litoměřicích za červenec a srpen 1943.

112 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 9, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Rumburku za září 1943.

113 Ve svém hlášení uvedl, že v jeho okrese zatím padlo 1 700 mužů oproti 4 200, kteří se nevrátili z „*velké války*“. V nevelkém okrese Rumburk žilo v roce 1939 39 421 obyvatel.

114 SOKA Most, AM Most, k. 510, situační hlášení starosty Mostu za srpen a září 1943.

V letních měsících bylo obyvatelstvo Slovenska zaměstnáno zejména sklizní. Podle hlášení proto lidé neměli čas myslet na politiku a chovali se docela klidně.

I v situačních zprávách byl zaznamenáván zejména průběh zemědělských prací, velikost úrody a odhady možných výpadků jednotlivých komodit (krmiva, okopaniny), jakož i živelné pohromy, které ohrožovaly průběh zemědělských prací.¹¹⁵ Okresní náčelník v Topolčanech ve své zprávě dokonce dvakrát, v úvodu i v závěru, zdůraznil, že občany zajímá otázka chleba a stav letošní úrody obilovin, a proto nepolitizovali a nijak nedošlo k narušení veřejného klidu.¹¹⁶

I přes probíhající zemědělské práce se však mezi obyvatelstvem politizovalo a diskutovalo o aktuálních událostech, ale i o různých fámách, které se šířily zemí. V letních měsících se hlavním informačním kanálem definitivně stalo zahraniční rozhlasové vysílání z Londýna a Moskvy. Poslech zahraničního rozhlasu vedl k politizování, zejména v pohostinstvích a na místech, kde se obyvatelstvo setkávalo. Tato skutečnost byla všeobecně známá a pokusy eliminovat poslech zahraničního rozhlasu byly považovány za marné: „*Väčšina obyvateľstva počúva z rozhlasu správy z Moskvy alebo z Londýna a len týmto verí. Naším alebo nemeckým správam ľud neverí.*“¹¹⁷

Ve třetím čtvrtletí se pozornost soustředila na situaci v Itálii. Vylodění spojeneckých jednotek na Sicílii a pád Mussoliniho vlády vyvolával znepokojení a obavy mezi obyvatelstvem.¹¹⁸ V některých okresech měly tyto zprávy zásadní dopad na nálady obyvatelstva a vyvolaly obrovský rozruch. Okresní náčelník v Banské Bystrici v této souvislosti poznamenal: „*Udalosť vyvolala dosiaľ najpesimistickéjšiu náladu od začiatku vojny.*“¹¹⁹

Okresní náčelník ve Skalici informoval, že vylodění spojenců na Sicílii a také politické události v Itálii měly navzdory probíhajícím letním zemědělským pracím značný vliv na obyvatelstvo, lidé se více zabývali politikou a byli nervózní.

115 V červenci postihlo okres Trnava silné krupobití, které poškodilo úrodu. Průtrž mračen s krupobitím zasáhla i okres Poprad (obce Vikartovce, Kraviany, Kubachy, Hranovnica, Vernár, Hôrka a samotné město Poprad). SNA, NS, sign. Tnľud 8/46, k. 81, inv. č. 72, VPSS, situační zpráva za červenec 1943, okresy Trnava a Poprad.

116 Situační zpráva za červenec 1943, okres Topolčany.

117 Situační zpráva za září 1943, okres Skalica.

118 Německé straně nešlo, že situace v Itálii způsobila znepokojení až defetismus i u slovenského vyslance v Římě Bohdana Galvánka a vyslance ve Vatikánu Karla Sidora. Ten se pokusil o navázání kontaktů s polskou exilovou vládou. In: NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol.: *Slovensko-nemecké vzťahy 1941–1945 v dokumentoch II: Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*. Prešov 2011, s. 525.

119 Situační zpráva za červenec 1943, okres Banská Bystrica.

ní. V této atmosféře se očekávalo, „že vojna sa približuje už ku koncu“.¹²⁰ V srpnu už okresní náčelník hlásil nárůst komunistického hnutí, výskyt protistátních letáků a plakátů a pořádání různých protistátních setkání. Právě pád Mussoliniho vlády byl vnímán jako zlomová událost, která rozhodne o dalším vývoji ve válce.¹²¹ Situace v Itálii znejistila i arizátory. Rozšířily se zprávy, že na Sicílii, v oblastech, které byly obsazeny britskými a americkými jednotkami, Židé zpět získali své majetky a „odstreľovaním arizátorov vyrovnávali vraj svoje účty“ (Považská Bystrica).¹²²

Pád Mussoliniho vlády byl ve slovenském prostředí předmětem různých spekulací a fám. Mezi slovenským obyvatelstvem zavládlo podle situačních hlášení jisté uspokojení, protože Mussolini byl považován za spojence Maďarska a muže spoluodpovědného za okleštění Slovenska po první vídeňské arbitráži. Nadále přetrvávaly obavy, že Mussolini a Itálie by mohly při poválečném uspořádání podpořit územní nároky Maďarska.¹²³

Na druhé straně mezi příslušníky maďarské menšiny převládalo v důsledku vývoje situace v Itálii zklamání.¹²⁴ O událostech v Itálii se hodně diskutovalo i mezi německým obyvatelstvem.¹²⁵ Podle hlášení z okresů byli příslušníci německé menšiny stále více znavení, pesimističtí a nervózní a jejich sebevědomí, angažovanost i přesvědčení výrazně poklesly. Kapitulace Badoglioovy vlády a osvobození Mussoliniho z Gran Sasso německými výsadkáři v září 1943 opětovně obrátily pozornost slovenské veřejnosti na události v Itálii.¹²⁶ Zejména v okresech na jihu se optimisticky očekávalo, že by po kapitulaci Itálie v září 1943 Slovensko mohlo získat zpět území, které ztratilo arbitráží.¹²⁷

Obyvatelstvo na východě Slovenska však pozorně sledovalo zejména vývoj válečné situace na východní frontě. V září 1943 převládaly obavy, aby se válka nepřiblížila ke slovenskému území. Mezi lidmi se šířily různé poplašné zprávy a obavy: „Vyskytli sa už až také povesti, že pohraničie vo Svidníku bude sa opevňovať a v tomto okrese majú byť aj zákopy na obranu pripravené.“ (Bardejov).¹²⁸

Postup Rudé armády vyvolával v okresech na východě všeobecnou nervozitu. Lidem se vybavili vzpomínky na období první světové války, kdy byly tyto oblasti frontovým bojištěm, hospodářství a domy byly zničeny, mnozí se muse-

120 Tamtiež, okres Skalica.

121 Tamtiež, okres Banská Bystrica.

122 Tamtiež, okres Považská Bystrica.

123 Tamtiež, okres Prešov.

124 Tamtiež, okres Humenné.

125 Tamtiež, okres Kežmarok.

126 Situační zpráva za září 1943, okres Žilina.

127 Tamtiež, okres Revúca.

128 Tamtiež, okres Bardejov.

li z kraje vystěhovat. Už v září se proto projevovala reálná obava, že tato situace se může zopakovat.¹²⁹ Průvodním jevem vývoje na východní frontě byly narůstající sympatie ke komunismu mezi slovenským obyvatelstvem.¹³⁰

Slovenskem se však šířily i různé fantastické a šokující fámy, které nadále zhoršovaly celkovou atmosféru v zemi. V okrese Senica se v červenci mezi obyvatelstvem mluvilo o útěku ministra vnitra Alexandra Macha do zahraničí, zastřelení předsedy vlády Vojtecha Tukey a přestřelce mezi vojáky v Bratislavě. Až koncem měsíce se situace uklidnila.¹³¹ V září vyvolaly paniku zprávy o evakuaci úřadů a osob z Bratislavy.¹³²

Okresní náčelníci zaznamenali ve třetím čtvrtletí 1943 rychlý nárůst různých protistátních a odbojových aktivit – tzv. československých elementů, odbojových buněk komunistů, sociálních demokratů, socialistů, sympatizantů obnovení ČSR. Na severu Slovenska operovaly ozbrojené skupiny (bandy), které přecházely z území Generálního gouvěrnementu i na území Slovenska (Námestovo).¹³³ Od léta se v pohraničí na severovýchodní země ukrývalo velké množství sovětských válečných zajatců, kteří utekli z německého zajetí. Uprchlíci se do prostoru východního Slovenska přesouvali i z oblasti Oravy nebo jihozápadního Slovenska. Z nich se formovaly zárodky partyzánských skupin.¹³⁴ V obci Koterbachy (dnešní Rudňany) v okrese Spišská Nová Ves došlo k útoku na německou školu. Neznámí pachatelé vytloukli okna na budově a odstranili německé tabule.¹³⁵

K negativním očekáváním a obavám ze situace na bojištích se přidružily i zásobovací problémy. Nadále byly problémy s distribucí masa a sádla. Chyběla obuv, petrolej, mýdlo a železo. V září byl pozorován citelný nedostatek vajec. Celé Slovensko však trápila především neúroda brambor. Na mnoha místech byla situace katastrofální.¹³⁶ Brambory představovaly pro obyvatelstvo Slovenska důležitou potravinovou složku, a to zejména v zimních měsících a v chud-

129 V listopadu 1914 pronikla ruská vojska za Karpaty na území severovýchodního Slovenska. Tím se tento region stal na krátkou dobu důležitým bojištěm první světové války. V Karpatech probíhaly boje po celou zimu až do května 1915. Ruská vojska obsadila východoslovenská města Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Snina a Humenné. Situační zpráva za září 1943, okresy Humenné, Medzilaborce.

130 Tamtéž, okres Skalica.

131 Situační zpráva za červenec 1943, okres Senica.

132 Situační zpráva za září 1943, okresy Banská Bystrica, Brezno nad Hronom, Modra, Banská Štiavnica.

133 A ÚPN, ÚŠB, inv. č. 209-765-9, situační zprávy, r. 1943, Okresní úřad Námestovo, srpen 1943.

134 MURCKO, Michal: *Okres Stará Ľubovňa v rokoch 1938–1945*. Prešov 2001, s. 53–56.

135 Situační zpráva za červenec 1943, okres Spišská Nová Ves.

136 Situační zpráva za září 1943, okres Banská Štiavnica.

ších regionech. Na severu Slovenska, v okrese Námestovo, poklesla úroda brambor o 65 %.¹³⁷ Okresní náčelník se obával zhoršení zásobovací situace v zimních a jarních měsících, jakož i problémů se sadbou v dalším období. Zejména ve městech byl absolutní nedostatek mléka. Problémy s jeho výkupem a následnou distribucí neustále zaměstnávaly obyvatelstvo i okresní náčelníky.¹³⁸

Čtvrté čtvrtletí 1943

Ač by se dalo předpokládat, že po událostech, které se odehrály v prvních devíti měsících roku, bude nálada ve zbytku roku stále skleslá, poslední čtvrtletí bylo naopak téměř všude provázené jejím zlepšením a optimismem, přičemž zmizely i „poraženecké řeči“. Obecně byli sudetoněmečtí obyvatelé přesvědčeni, že vůdce chystá něco velkého a mocného, co zamezí nadvládě spojenců ve vzduchu. Svěrázně popsal náladu v okrese Nový Jičín okresní vedoucí NSDAP: „*Nálada v mém okrese je mezi Němci dobrá a mezi Čechy vynikající. Češi si myslí, že prohrajeme a budeme zase ve starém Československu*“¹³⁹ [...] *Přestože si myslí, že prohrajeme, plní svoje povinnosti příkladně.*“¹⁴⁰ Najdou se však výjimky, kdy byla nálada hodnocená jako špatná a plná obav, zejména z vývoje na východní frontě (Králíky, Moravský Beroun). Často však byla špatná nálada dávaná na vrub nedostatečné práci strany v okrese nebo zeslabení účinnosti vlastní propagandy.

V této době je znát subjektivní přístup autorů zpráv – co mohl někdo vnímat jako podnět ke zlepšení nálady, tj. dočasnou stabilizaci fronty na východě a v jižní Itálii, to jiný vnímal pesimističtěji. Stále se zmiňovala očekávaná pomsta Velké Británie za nálety na „*mírumilovná německá města*“, někdy ale provázená pochybnostmi, zda je toho Říše ještě vůbec schopná. Na domácí frontě pak zapůsobili zářijové projevy Hitlera v Norimberku a Goebbelse u příležitosti dožíněk. Jako každý rok v tuto dobu byl povzbuzující zprávou slib mimořádných přidělů na Vánoce a zajištění dodávek ovoce. Jejich průběh popsal děčínský landrát až idylicky: „*Vánoce proběhly slavnostně a s nazdobenými jedličkami, což bylo možné i díky přidělům.* [...] *Oslavy lidových Vánoc a vánoční trhy Hitlerjugend byly dobře navštívené, zejména se prodávaly hračky.* [...] *Přes tvrdé*

137 A ÚPN, ÚŠB, inv. č. 209-765-9, situační zprávy, r. 1943, Okresní úřad Námestovo, září 1943.

138 Situační zpráva za červenec 1943, okres Skalica.

139 Tyto naděje posílila cesta exilového prezidenta Beneše do Moskvy.

140 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Novém Jičíně za říjen a listopad 1943.

obránné boje přijelo na Vánoce a na Nový rok hodně frontových bojovníků na dovolenou. Dělal dobrý dojem, choval se disciplinovaně a jsou plni optimismu ohledně nadcházejících bojů.¹⁴¹ Zásobování potravinami bylo celkově hodnoceno jako dobré, obavy však vzbuzovala „katastrofální neúroda brambor“ – paradoxně došlo přitom k úpravě povoleného množství skladování brambor na osobu a rok ze 100 na 150 kg.

Někteří autoři hlášení poukazovali na to, že i sudetští Němci se drží zpátky ve svých výrociích ohledně politických a vojenských událostí (pro Čechy to logicky platilo bez výjimky). Poprvé byla výrazněji znát i role každodenních záležitostí při utváření nálady, ať již se jednalo o soužití s evakuovanými říšskými Němci, nespokojenost s nedostatkem bytů, nebo problémy způsobené přemístěním říšských zbrojních závodů: „Stísňujícím způsobem působí množství zahraničních dělníků – drobné krádeže, polní pych, krádeže zvířat a bytová nouze. [...] Pro zahraniční dělníky byly postaveny protistřepinové zákopy, ovšem pro civilní obyvatele není ani materiál ani pracovní síly.“¹⁴² Stále více se projevovalo dlouhé trvání války a z něj plynoucí únava a touha po jejím brzkém ukončení. Příčinu tohoto rozpoložení části obyvatel hledalo více autorů hlášení, ale pravděpodobně nejlépe to vystihl okresní vedoucí NSDP ze Svitav: „Díky politicko-výchovné činnosti strany, která opakovaně svolává obyvatele vlasti a dává jim najevo smysl a účel tohoto velkého boje, si obyvatelstvo pomalu uvědomuje vážnost situace. Vzhledem k velkým vítězstvím dosaženým v předchozích letech byla pro obyvatelstvo snadná německá vítězství již příliš druhou přirozeností, která jim vešla do masa a krve, než aby bez dalšího přijímalo neúspěchy.“¹⁴³ Ojediněle se objevila i kritika strany, zčásti osobní, a též zprávy z fronty, podle nichž vojáci měli mluvit o tom, že až skončí válka, strana zmizí. To souviselo i s postřehem a zklamáním „starého sudetoněmeckého bojovníka již za doby za Československa“,¹⁴⁴ podle něž byli důstojníci wehrmachtu až na malé výjimky nepřátelé režimu. Možná i proto se objevila zvěst, že „zrádní němečtí generálové byli uvězněni v koncentračním táboře Osvětim“.¹⁴⁵

141 SOA v Litoměřicích, Sbírka nacistických okupačních materiálů různé provenience (1924) 1938–1945, k. 34, situační hlášení úřadu landráta v Děčíně-Podmoklech za prosinec 1943.

142 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Mostě za říjen a listopad 1943.

143 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 10, situační zpráva okresního vedení NSDAP ve Svitavách za listopad a prosinec 1943.

144 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Novém Jičíně za říjen a listopad 1943.

145 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 12, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Zábřehu za prosinec 1943.

Výhled do nového roku byl vlastně stejný jako do uplynulých válečných let: „Obyvatelstvo je prodchnuto vůlí prosadit za každou cenu, aby válka dospěla ke svému vítěznému konci.“¹⁴⁶

Na Slovensku se v posledním čtvrtletí okresní náčelníci ve svých situačních zprávách rozepisovali zejména o zásobovací situaci. Ve většině okresů se obyvatelstvo muselo vypořádat s nedostatkem brambor a ostatních okopanin a píce, jakož i rychlým růstem cen na černém trhu. Téměř ve všech situačních zprávách však rezonovaly zásadní změny nálad. Lidé byli pod vlivem válečných událostí a problémů v zásobování stále více nedisciplinovaní, egoističtí a nadmíru kritičtí. Na úřadech i na veřejnosti byli drzí, emocionální, popudliví, agresivní a výbušní. Mnozí vědomě porušovali veřejný pořádek, chovali se neukázněně. To vše provázely problémy s nadměrnou konzumací alkoholu. Nedodržovala se pravidla a omezení, organizovaly se různé taneční zábavy, přestože byly zakázány.¹⁴⁷ Zejména na východě se vedle popíjení alkoholu politizovalo, a to hlavně po hospodách. Prováděla se zde komunistická propaganda a hromadně se poslouchal rozhlas (vysílání z Moskvy).¹⁴⁸

Různá bezpečnostní opatření (zatemnění) a fámy o evakuaci a leteckých popláších způsobovaly paniku mezi obyvatelstvem a rozšiřování různých představ o biblických znameních. Lidé ztratili zájem o angažování v různých stranických a veřejných funkcích.¹⁴⁹

Ve zprávě o politické situaci na Slovensku vypracované v kanceláři německého vyslance Hanse Elarda Ludina bylo konstatováno, že nezájem o válku přerostl ve všech vrstvách obyvatelstva po celém Slovensku do vyslovené „únavy z války“ a po pádu Badogliovy vlády až do defetismu. Německá strana kritizovala pasivní postoj vládních orgánů a naprostou důvěru obyvatelstva v „nepřátelská vysílání a jejich hesla“.¹⁵⁰

Pozornost obyvatelstva byla soustředěna na situaci v Německu, kde bombardování německých měst a nálety vyvolávaly všeobecné znepokojení.¹⁵¹ Lidé se začali reálně obávat i bombardování Bratislavy, zvláště když do okolí Banské Bystrice přicházeli koncem roku 1943 rodiny z hlavního města.¹⁵² V prosinci se mezi obyvatelstvem diskutovalo o aktuálních událostech ve světě (konference

146 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva opavského vládního prezidenta za prosinec 1943.

147 Situační zpráva za listopad 1943, okresy Bratislava, Ilava, Trenčín, Modra, Malacky, Nitra.

148 Tamtéž, okres Svidník, Trebišov.

149 Tamtéž, okresy Hnúšťa, Nitra, Modra.

150 Slovenský národný archív, fond Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 975, fólia 9 393 093 – 100.

151 Situační zpráva za listopad a prosinec 1943, okresy Banská Štiavnica, Senica

152 Situační zpráva za listopad 1943, okres Banská Bystrica.

v Káhiře a v Teheránu, předpokládaná spojenecká invaze na západě, situace na východní frontě).¹⁵³ V souvislosti s vánočními svátky však všichni toužebně očekávali ukončení válečného konfliktu.

Na Vánoce přijeli domů průmysloví i zemědělské dělníci pracující v protektorátu a v Říši. Právě oni se stali zdrojem různých znepokojivých zpráv. Referovali totiž o pracovních podmínkách v Německu, čímž zhoršovaly slovensko-německé vztahy: „*Zaobchádzajú s našimi príslušníkmi neludzky, vykorisťujú ich pracovnú schopnosť do nekonečna, zamestnávateľia nerešpektujú pracovné zmluvy nimi uzavreté, a kde len možno, prenasledujú, ba aj telesne inzultujú našich ľudí. Tiež rozprávajú, že v Nemecku veľmi krute zaobchádzajú s dievčatami z Ukrajiny, ktoré bijú, fliaskajú, ba priamo týrajú.*“¹⁵⁴

Situace na východě Slovenska byla vzhledem k vývoji válečné situace na konci roku 1943 dramatická. Policejní ředitel z Prešově už v listopadu hlásil Ústředně státní bezpečnosti velký výskyt uprchlíků-civilistů, kteří se ukrývali po lesích a ozbrojení navštěvovali civilní obyvatelstvo, kde se dožadovali poskytnutí přístřeší a jídla.¹⁵⁵ Koncem roku se na východě stále častěji objevovali ruští a ukrajinští uprchlíci. Množily se aktivity ozbrojených skupin, které přecházely na území Slovenska (Spiš) z Generálního gouvernementu.¹⁵⁶ V hornatých oblastech okresu Medzilaborce a Stropkov se formovaly první ozbrojené partyzánské skupiny.¹⁵⁷

Obavy z blížící se fronty byly na východě Slovenska citelné. V okrese Humenné skoupilo obyvatelstvo v listopadu z obavy před blížící se frontou pro případ evakuace kufry.¹⁵⁸ V listopadu a v prosinci (během probíhajících bojových operací na území dnešní Ukrajiny o oblast Kyjeva) se obyvatelstvo východního Slovenska začalo připravovat k evakuaci i z obavy o svůj majetek před ustupující německou armádou. Jelikož tyto oblasti Slovenska byly evakuovány již v letech první světové války a lidé měli v živé paměti, jak jejich hospodářství a domy vypadaly po návratu a zatlačení ruské armády, okresní náčelník žádal, aby byly filmové žurnály sestříhané a cenzurované, aby se nálada alespoň částečně uklidnila.¹⁵⁹

153 Situační zpráva za prosinec 1943, okres Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Brezno, Námestovo.

154 Tamtéž, okres Kremnica.

155 Tamtéž, Policejní ředitelství Prešov.

156 LEPIŠ, Juraj: Spoločensko-hospodárska situácia inkorporovaných obcí na severnom Spiši a Hornej Orave v rokoch 1941–1943. In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943: Politika – armáda – spoločnosť*. Bratislava 2015, s. 259–260.

157 Situační zpráva za prosinec 1943, okres Medzilaborce, Stropkov.

158 Situační zpráva za listopad 1943, okres Humenné.

159 Situační zpráva za listopad a prosinec 1943, okresy Medzilaborce, Bardejov.

Okresní náčelník v Modrém Kameni si v listopadu v souvislosti s vývojem situace na západě a na východě země pochvaloval, že jeho okres byl odlehlý a daleko od zásadních událostí, proto obyvatelstvo žilo v relativním klidu.¹⁶⁰

Konec roku se nesl už ve vánoční atmosféře. Ta však byla doprovázena problémy v zásobování. Nejtěživěji byl pocítován nedostatek brambor. V této souvislosti se v situačních zprávách používalo slovo katastrofa. Brambory byly totiž základní složkou potravy (rolnického obyvatelstva i dělníků). V některých okresech přetrvával absolutní nedostatek mléka a mléčných produktů, který pocitovaly zejména rodiny s dětmi.¹⁶¹ Kvůli propuknutí drůbežího moru zahynulo v okresech východního Slovenska až 90 % drůbeže.¹⁶² Na severu země se rozmohlo pašování zboží přes hranice. Nadále vzkvétal černý obchod, rostla zejména cena vajec a mléka. Zajištění potřeb pro klidné stravení vánočních svátků bylo stále náročnější. O šťastných a klidných svátcích se v roce 1943 už nedalo mluvit. Ani pohled do nového roku pak nebyl optimistický. Nálada obyvatelstva na Slovensku tak byla podstatně pesimističtější, než tomu bylo v Říšské župě Sudety, kde panoval neoprávněný mírný optimismus.

Závěr

Dochované prameny podávají poměrně zajímavou mozaiku vývoje nálady v sudetské župě i na Slovensku ve zlomovém roce 1943. Vzhledem k jejich původu a povaze je nicméně potřeba k nim přistupovat kriticky, jejich vznik byl podmíněn řadou objektivních a subjektivních okolností. Jejich relativně vysoké množství dává však i tak nahlédnout do tehdejšího rozpoložení společnosti a identifikovat hlavní příčiny změn nálady nejen sudetských Němců. Ne všechny jsou však dostatečně zřejmé nebo doceněné – z jiných materiálů můžeme např. vysledovat, že dlouhodobou záležitostí ovlivňující plošně náladu byl příchod evakuovaných říšských Němců – tento činitel doceňovala spíš správa než stranické služebny. Čím dál vyšší roli pak hrála i přítomnost množství válečných zajatců, zahraničních dělníků, protektorátních Čechů apod., kdy se sudetští Němci přestali cítit jistě a bezpečně i na svém území. Každopádně byla nálada sudetoněmeckých obyvatel ovlivňována jak vnějšími faktory, mezi něž patřila situace na frontách, tak faktory vnitřními, které souvisely s jejich každodenním životem. Pochopitelně se tyto faktory mohly prolínat, pokud měla ro-

160 Situační zpráva za listopad 1943, okres Modrý Kameň.

161 Situační zpráva za listopad a prosinec 1943, okresy Malacky, Banská Bystrica.

162 Situační zpráva za listopad 1943, okres Bardejov.

dina své blízké na frontě. Právě dopisy vojáků z východní fronty sledovaly úřady se stále větším znepokojením.

Běžný život se v průběhu roku 1943 výrazně zkomplikoval – příliv desítek tisíc vybombardovaných říšských Němců, kteří se dostali i do malých obcí a s nimiž muselo množství sudetských Němců (často nuceně) sdílet domácnost, přinesl zajímavou a podstatnou zkušenost. Byl jim myšlenkový střet lidí, kteří zažili údernou sílu spojeneckého letectva a viděli na vlastní oči, jak se říšská města obrací v trosky, a lidí žijících v zázemí, kteří byli stále pevně přesvědčeni o konečném vítězství Říše. První pochyby u sudetských Němců tak do jisté míry paradoxně zaseli jejich soukmenovci. Nutno říct, že sudetští Němci si možnou prohru nechtěli ani připustit, neboť si uvědomovali, jaké dalekosáhlé důsledky by to pro ně mělo. Pracovní povinnost se v široké míře vztáhla i na ženy, do župy se ve velkém stěhovaly nálety ohrožené zbrojní závody ze „staré Říše“. V důsledku toho zanikaly tradiční firmy, které musely uvolnit výrobní prostory, zmizelo i množství obchodů a služeb ve snaze získat tolik potřebné a nedostatkové pracovní síly. Spolu se sníženými přídělky to znamenalo další zhoršení už tak nelehké situace při zajišťování běžných potřeb. Přes určitou kritiku, především komunální, však sudetští Němci zůstávali vysoce loajální.

Alespoň zmínku je třeba věnovat i českému obyvatelstvu. Přes vysokou pozornost, kterou jim bezpečnostní, stranické i správní úřady věnovaly, se jejich nálada dala pouze odhadovat. Češi si zachovávali vysokou míru opatrnosti, snažili se neprojetovat na veřejnosti. Objevují se nicméně zmínky o vyjadřování pocitu zadostiučinění a škodolibé radosti při německých neúspěších a víry ve znovuoobnovení Československa.

Obyvatele Slovenska v roce 1943 nadále zaměstnávala zejména nepříznivá zásobovací situace, nedostatek masa, tuků, slaniny, obuvi, krmiv a ve druhé polovině roku 1943 i katastrofální neúroda brambor. Situaci na bojištích sledovali nejen prostřednictvím domácí propagandy, ale také poslechem vysílání z Londýna (zejména na západním Slovensku) a z Moskvy (na východě Slovenska). Zatímco obyvatelé Bratislavy a západního Slovenska znepokojovala především situace v Itálii a bombardování německých měst, obyvatelé na východě Slovenska se obávali rychlého pohybu fronty, ústupu německé armády a postupu Rudé armády do prostoru Karpat. Rozpory uvnitř německé menšiny, snahy vyhnout se odvodům, jakož i pasivita ještě více zhoršovaly celkovou atmosféru v jednotlivých regionech Slovenska. Narůstala opoziční a odbojová činnost, přibývaly protistátní aktivity a politizování na veřejnosti. Zároveň se zvyšovala spotřeba alkoholu, klesala ochota lidí dodržovat nařízení a zákony, rozšiřoval se černý trh a pašování zboží přes hranice.

Obyvatelstvo se stále méně spoléhalo na vlastní stát a nevěřilo, že Německo dokáže vývoj válečné situace zvrátit. Pád Mussoliniho a ústup německé armády na východě považovali za bod zlomu ve vývoji války. Většina obyvatel se soustředila na zajištění každodenního chodu svých domácností a hospodářství, organizaci sezónních prací a obstarání všech nezbytných potřeb (potravin i spotřebního zboží) a to bez ohledu na nařízení státu. Navzdory obecným obavám, strachu a negativním očekáváním se pokoušely přežít, doufajíc, že události v Itálii a vývoj válečné situace na východní frontě přinesou ukončení válečného konfliktu.

POUŽITÉ ZDROJE

Prameny

Archivní prameny

Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave
Ústredňa štátnej bezpečnosti

Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde
Reichsjustizministerium

Slovenský národný archív v Bratislave
Národný súd
Alexandrijský archív

Státní oblastní archiv v Litoměřicích
Sbírka nacistických okupačních materiálů různé provenience (1924) 1938–1945
Župní vedení NSDAP

Státní okresní archiv Most
Archiv města Mostu

Státní okresní archiv Teplice
Archiv města Teplice

Tiskem vydané prameny

- BOBERACH, Heinz (ed.): *Meldungen aus dem Reich. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS 1938–1945*. 17 Bände. Taschenbuch 1984
- HRUBOŇ, Anton: Situačné hlásenia okresných náčelníkov Pohronskej župy vo vzťahu k ťaženiu proti ZSSR za jún 1941. In: *Druhá svetová vojna*, 2009.
- KRČMÁŘ, Dalibor: Mimořádné zpravodajství protektorátního SD o reakcích obyvatel na události z 27. a 28. září 1941. In: *Terezínské listy. Sborník Památ-níku Terezín*. Praha 2012, s. 18–39
- LACKO, Martin: *Situačné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944*. Trnava 2005
- LACKO, Martin: Situačné hlásenia zo slovenských okresov za december 1943. In: *Historické rozhľady*, 2006, roč. III, s. 354–370
- NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol.: *Slovensko-nemecké vzťahy 1941–1945 v dokumen-toch II: Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*. Prešov 2011
- SYRNÝ, Marek – UHRIN, Marian: *Situačné hlásenia okresných náčelníkov (sep-tember 1944 – február 1945)*. Banská Bystrica 2012

Literatura

- BAKA, Igor: Prehodnotenie účasti slovenskej armády vo vojne na východnom fronte v roku 1943. In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943: Politika – armáda – spoločnosť*. Bratislava 2015, s. 125–144
- BÖNITZ, Wolfgang: *Feindliche Bomberverbände im Anflug. Zivilbevölkerung im Luftkrieg*. Berlin 2003
- BYSTRICKÝ, Jozef: Na oboch stranách frontu (Slováci na východnom fronte v roku 1943). In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943*. Banská Bystrica 2015, s. 55–90
- HALLON, Ludovít – SABOL, Miroslav: Zlaté roky hospodárskeho vývoja Slo-venskej republiky 1940–1943. In: SOKOLOVIČ, Peter: *Od Salzburgu do vy-puknutia Povstania. Slovenská republika očami mladých historikov VIII*. Bra-tislava 2009, s. 399–432
- HLOUŠEK, Vít: Centra a periferie v Evropě – přístup Steina Rokkana. In: *Stře-doevropské politické studie*, vol. 4, n. 1, online in: <https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/4030/5293> (11. 3. 2025)
- KUBÁTOVÁ, Hana: *Nepokradeš! Nálady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce, 1938–1945*. Praha 2013
- KURAL, Václav – RADVANSKÝ, Zdeněk a kol.: „Sudety“ pod hákovým kří-žem. Ústí nad Labem 2002

- LACKO, Martin: *Dezercie a zajatia príslušníkov Zaistovacej divízie v ZSSR v rokoch 1942–1943*. Bratislava 2007
- LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943*. Banská Bystrica 2015
- LEPIŠ, Juraj: Spoločensko-hospodárska situácia inkorporovaných obcí na severnom Spiši a Hornej Orave v rokoch 1941–1943. In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943. Politika – armáda – spoločnosť*. Bratislava 2015, s. 255–266
- LONGERICH, Peter: *„Davon haben wir nichts gewusst!“ Die Deutschen und die Judenverfolgung 1933–1945*. München 2006
- MEDVECKÝ, Matej: Vznik Ústredne štátnej bezpečnosti. In: *Pamäť národa*, 2006, č. 2, s. 24–35
- MIČKO, Peter: Vybrané špecifiká vývoja slovenskej ekonomiky počas „vrcholiacej“ hospodárskej konjunktúry. In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943: Politika – armáda – spoločnosť*. Bratislava 2015, s. 169–183
- MURCKO, Michal: *Okres Stará Ľubovňa v rokoch 1938–1945*. Prešov 2001
- ROKKAN, Stein: The Centre-Periphery Polarity. In: ROKKAN, Stein – URWIN, Derek – AAREBROT, Frank H. – MALABA, Pamela – SANDE, Terje: *Centre-Periphery Structures in Europe. An ISSC Workbook in Comparative Analysis*. Frankfurt – New York 1987, s. 17–50
- SCHALLNER, Dieter: Situační zprávy okresních vedoucích NSDAP z území tzv. sudetské župy v letech 1939–1945 (možné využití jednoho pramene). In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Historica. Sborník prací historických*. Olomouc, 1996, č. 27, s. 87–101
- SCHVARC, Michal: Organizačná štruktúra Deutsche Partei 1938–1945. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter: *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005, s. 101–118
- SCHVARC, Michal: *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938–1944 (od autonómie po Povstanie)*. Bratislava 2006
- SCHVARC, Michal: Na želanie „führera“. Slovensko a projekt Erweiterte Kinderlandverschickung. In: SOKOLOVIČ, Peter: *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika očami mladých historikov VIII*. Bratislava 2009, s. 235–251
- STEINERT, Marlis: *Hitler's War and the Germans. Public Mood and Attitude during the Second World War*. Athens 1977
- ŠKORVANKOVÁ, Eva: Stravovanie a zásobovanie obyvateľstva potravinami v období Slovenskej republiky (1939–1945). In: *Populačné štúdie Slovenska* 6. Bratislava 2015, s. 63–167
- ŠUSTROVÁ, Radka: *Pod ochranou protektorátu. Projekt Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť. 1940–1945*. Praha 2012

- TESAŘ, Jan: K otázce pracovních postupů při historickém studiu veřejného mínění v době okupace. In: *Historie a vojenství*, 1966, roč. 15, č. 6, s. 1091–1125
- TESAŘ, Jan: O metodě historického výzkumu veřejného mínění společnosti pod nacistickým režimem. In: *Historie a vojenství*, 1966, roč. 15, č. 1, s. 83–97
- VAJSKEBR, Jan – KRČMÁŘ, Dalibor: Ohlas stalingradské bitvy v protektorátním veřejném mínění. In: *Paměť a dějiny*, 2018, roč. 21, č. 1, s. 3–15
- VESELÝ, Martin: „Nálada je poněkud stísněná a vážná, ale přesto stále optimistická.“ Situační hlášení děčínského landráta dr. Endera z let 1938–1944. In: DRŠKA, Václav – TOMÍČEK, David (eds.): *Prameny a historický narativ*. Ústí nad Labem 2023, s. 206–228
- VESELÝ, Martin: *Sudetská župa jako protiletecký kryt Říše? 1939–1945*. Ústí nad Labem 2011
- VESELÝ, Martin: „Tady se ještě zdraví Heil Hitler?“ Nálada obyvatel Říšské župy Sudety v roce 1944. In: *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica 2014, s. 218–227
- VESELÝ, Martin: Tři měsíce do příchodu. Léto 1941 pohledem denních zpráv řídicího úseku bezpečnostní služby v Praze. In: ROKOSKÝ, Jaroslav – VESELÝ, Martin (eds.): *Za svojí ideou, za svým cílem*. Brno 2018, s. 13–59
- VESELÝ, Martin: Vánoce v Říšské župě Sudety. In: RISTVEYOVÁ, Katarína (ed.): *Druhá svetová vojna a spoločnosť*. Banská Bystrica 2024, s. 201–219
- ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha 2001

